

**ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

Betül ŞENBAK

ŞİRAN VE ÇEVRESİ HÖYÜK VE KAYA MEZARLARI

YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI

**TEZ YÖNETİCİSİ
Yrd.Doç.Dr.SÜLEYMAN ÇİĞDEM**

ERZURUM-2006

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu çalışma, Tarih Anabilim Dalının Eskiçağ Tarihi Bilim Dalında jürimiz tarafından Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

(İMZA)

Y.Doç.Dr. Süleyman ÇİĞDEM
Danışman/Jüri Üyesi

(İMZA)

Y.Doç.Dr. Haldun ÖZKAN
Jüri Üyesi

(İMZA)

Y.Doç.Dr. İ.Ethem ATNUR
Jüri Üyesi

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 03 / 02 / 2006

(İMZA)

Prof.Dr. Vahdettin BAŞCI
Enstitü Müdür V.

İÇİNDEKİLER**SAYFA NO**

ÖZET	III
ABSTRACT.....	IV
ÖNSÖZ.....	V

BİRİNCİ BÖLÜM

1.ŞİRAN VE ÇEVRESİNE GENEL BAKIŞ	1
1.1. Coğrafi Yapı.....	1
1.2.Kuzeydoğu Anadolu'da Yapılan Araştırmalar.....	2

İKİNCİ BÖLÜM

2.ŞİRAN'IN TARİH ÖNCESİ ÇAĞLARI.....	6
2.1.Paleolitik Çağda Şiran Ve Çevresi.....	6
2.2.Mezolitik Çağda Şiran Ve Çevresi.....	7
2.3.Neolitik Çağda Şiran ve Çevresi.....	7
2.4.Kalkolitik ve Eski Tunç Çağda Şiran Ve Çevresi.....	8
2.4.1.Karaz/Huri Döneminde Şiran ve çevresi.....	9

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.ŞİRAN'IN TARİHİ ÇAĞLARI.....	14
3.1.Hayaşa Döneminde Şiran ve Çevresi.....	14
3.2.Dayaeni/Diauehi Döneminde Şiran ve Çevresi.....	17
3.3.Urartu Krallığı Döneminde Şiran ve Çevresi.....	19

3.4.Kimmer-İskit Akınları Döneminde Şiran ve Çevresi.....	22
3.5.Pers İmparatorluğu Döneminde Şiran ve Çevresi.....	24
3.6.Roma İmparatorluğu Döneminde Şiran ve Çevresi.....	25

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.KAYA MEZARI VE HÖYÜKLER.....	31
4.1.Kaya Mezarları.....	31
4.1.1.Araköy Kaya Mezarı Kompleksi.....	31
4.1.2.Kadıçayırı Kaya Mezarı.....	31
4.2.Höyükler.....	32
4.2.1.Araköy/Könger Höyük.....	32
4.2.2.Çeştepe.....	32
4.2.3.Evliyatepe I.....	33
4.2.4.Evliyatepe II.....	33
4.2.5.Paşapınarı.....	33
4.2.6.Jandarma Ormanı.....	33
4.2.7.Taşlık II.....	34
4.2.8.Karaköy.....	34
SONUÇ.....	35
KAYNAKÇA.....	37
LEVHALAR.....	43
ÖZGEÇMİŞ.....	75

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****ŞİRAN VE ÇEVRESİ HÖYÜK VE KAYA MEZARLARI****Betül ŞENBAK****Danışman : Yrd. Doç. Dr. Süleyman ÇİĞDEM****2006 – SAYFA : 75****Jüri :Yrd. Doç. Dr. Süleyman ÇİĞDEM****Yrd. Doç. Dr. Haldun ÖZKAN****Yrd. Doç. Dr. İbrahim Ethem ATNUR**

Şiran ve çevresi hakkında yüzey araştırması ve kaynak taraması şeklinde oluşturduğum bu çalışmada amacım Şiran'ın Eskiçağ dönemine ait bilgi vermeye çalışmaktır. Gümüşhane'nin Şiran ilçesinde bulunan kaya mezarları ve höyüklerin tespitini yaparak unları Kuzey-Doğu Anadolu Bölgesinin eskiçağ tarihiyle ilişkilendirdim.Kuzey Doğu Anadolu Bölgesi'nde varlığı kanıtlanmış olan kültürlerin Şiran'ı nasıl etkilediğini inceledim. İncelenen Karaz Hayaşa Dayaeni Urartu Kimmer ve İskitler ile Roma İmparatorluğu dönemlerinden Şiran'da buluntu verenler sadece Karaz Kültür dönemi ile Roma dönemleri olmuştur.Diğer kültür dönemlerine ait ise bölgede kesin buluntu ve veriler olmayıp, bölgenin bu kültürlerin etki alanı içerisinde olabileceği düşünülmektedir.

ABSTRACT**MASTER THESIS****Betül ŞENBAK****HOYUKS AND ROCK GRAVES OF THE ŞİRAN AND AROUND****Supervisor: Assist.Prof.Dr. Süleyman ÇİĞDEM****2006 – PAGE : 75****Jury : Assist.Prof.Dr.Süleyman ÇİĞDEM****Assist.Prof.Dr.Haldun ÖZKAN****Assist.Prof.Dr.İbrahim Ethem ATNUR**

In this work, which I produce in the form of surface Survey and source scanning about Şiran and its environment, my aim is to give information about ancient times of Şiran. As I was determining the existence of rock graves and Höyüks which are in Şiran in Gümüşhane, I associated them with ancient times of North East Anatolia. I analyzed how the Cultures, whose existences are proved can take Şiran under control. When I research Karaz, Hayaşa, Dayaeni, Urartu, Kimmer, İskit and Roman Empire periods, I found out the findings that belong to only Karaz cultural Period and Roman cultural Period are found in Şiran. It's thought that in this region there aren't any certain findings which belong to other culture periods but the region is under influence of these Cultures.

ÖNSÖZ

Kuzey Doğu Anadolu Bölgesi ve buna bağlı olarak Gümüşhane ili ve Şiran ilçesi genel olarak arkeolojik araştırmalar açısından ihmal edilmiş bir bölgedir. Gümüşhane ve Şiran ile ilgili bilimsel çalışmalar son yıllar da hız kazanmıştır. Bilimsel araştırmaların ve bölge ile ilgili yazılı kaynakların azlığı Şiran ile ilgili ayrıntılı ve net bilgi verilmesini zorlaştırmaktadır. Bölgenin tarihi genel olarak yakın bölgelerde kurulan krallık ve imparatorlukların birbirleriyle olan ilişkileri boyutunda açıklanabilmektedir.

Çalışmamın ilk bölümünde Şiran'ın tarih öncesi dönemleriyle ilgili bilgi vermeye çalıştım. Tarih öncesi dönemlerle ilgili bilimsel bulgu olmayışı bu dönemlerin açıklanmasını imkânsız hale getirmektedir. Şiran ilçesi ve çevresinden toplanan gri ve siyah renkli keramik parçaları Karaz Kültürü etkisinin bu bölgede yaşandığı ihtimalini göstermektedir.

İkinci bölümde Şiran'ın tarihi çağlarını Hitit, Asur ve Urartu yazılı kaynaklarına dayanarak ve bu İmparatorlukların birbirleriyle ve Kuzey Doğu Anadolu Bölgesiyle olan ilişkilerini göz önüne alarak incelemeye çalıştım.

Tezimin üçüncü bölümü 2004 Ağustos ayında Şiran'da yaptığım yüzey araştırması sonucu tespit ettiğim kaya mezarları ve höyüklerin bir kısmını içermektedir. Höyükler ve bu höyüklerden elde edilen keramik parçalarının resimleri ve çizimleri ise çalışmamın son bölümündeki levhalar kısmı da yer almaktadır.

Hazırladığım çalışmamın her aşamasında benden yardımını esirgemeyen değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Süleyman ÇİĞDEM'e, çizimlerimin yapımıyla doğrudan ilgilenen Arş. Gör. Birol CAN ve Arkeoloji Kulübü üyelerine, araştırmamın her aşamasını özenle takip eden ve benden manevi desteğini hiçbir zaman esirgemeyen Mehmet ÖZGEN'e, çalışmamın tüm aşamasında yanımda olan ve benimle birlikte çalışan eşime sonsuz teşekkürler.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.ŞİRAN VE ÇEVRESİNE GENEL BAKIŞ

1.1.Coğrafi Yapı

Doğu Karadeniz bölgesinde, Gümüşhane iline bağlı bir ilçe olan Şiran, kuzeyinden Torul ilçesi, güneyinden Erzincan ili, doğusundan Kelkit ilçesi ve batısından Giresun ili ile çevrilidir. Yüzölçümü 992 km² olup deniz seviyesinden yüksekliği 1450 m'dir.

En yüksek yeri 3140 m ile Karadağ, en alçak yeri ise 900m ile Şiran ve Kelkit çayının birleştiği Güreş Köyü deresidir.

İlçe çeşitli kaynaklarda Şiran ovası olarak adlandırılmasına rağmen arazi yapısı bakımından daha çok bir plato görünümündedir. İlçenin kuzeyinde Tarsun dağları doğu-batı doğrultusunda uzanır. Güneyinde Çimen dağları, doğusunda ise Çilhoroz dağlarıyla kaplıdır. Yanlız batı kısmı açık olup bir hilal görünümündedir. İlçenin arazisi genel olarak dalgalı bir yapıya sahiptir ve yerleşim alanları birçok irili ufaklı tepelerden oluşmaktadır.⁽¹⁾

İlçenin en önemli akarsuyu olan Kelkit çayı doğudan batıya doğru ilçenin güneyinden geçmektedir. Akbulak deresi, Yukarı Kulaca deresi, Yeşilbük deresi, Karaca suyu Kelkit çayına karışan diğer önemli akarsulardır.

İlçenin iklimi, Doğu Anadolu ile Karadeniz iklimleri arasında bir geçiş özelliği göstermekte olup hem karasal hem de Karadeniz ikliminin karakteristik özellikleri gözlenmektedir. Genel olarak bakıldığında yaz ayları sıcak ve kurak geçmekte, kış ve bahar aylarında ise yağış görülmektedir.

İlçe nüfusu 2000 yılı nüfus sayımına göre 26.397 olup bunun 14.420'si halen köylerde ikamet etmektedir. İlçe merkezinde Tekke, Karaca, Fatih, Mertekli ve Şehit Hakan olmak üzere beş mahalle mevcuttur. Ayrıca Yeşilbük beldesi ve 69 köy ile bunlara bağlı 16 adet mezra olmak üzere 89 yerleşim birimi vardır. İlçeye en yakın köy Günbatur köyü(2km), en uzak köy ise İncedere köyüdür(32km).⁽²⁾

İlçe halkı geçimini tarım ve hayvancılıkla sağlamaktadır.Koyun, kırkeçisi ve sığır başlıca yetiştirilen hayvanlar olup yer yer arıcılık da yapılmaktadır.

1.Cumhuriyetin 75. Yılında Şiran, Şiran Kaymakamlığı, Ankara 1999, s.113.

2.75. Yılda Şiran, s.114.

Tarımda sulama büyük oranda Koruluk, Kızlarkalesi ve Telme göletlerinden yapılmaktadır. İlçede sulu bölgelerde sebze ve meyve üretimi yapılmaktadır. Şiran ilçesinin diğer il ve ilçelerle bağlantısı Alucra, Kelkit ve Gümüşhane üzerinden sağlanmaktadır. İlçenin Kelkit Köse ilçeleri üzerinden Gümüşhane'ye bağlantısı 100km'dir. Diğer yol Arsun dağlarından Gümüşhane İkisü'da Trabzon yoluna bağlanmaktadır ve 80 km mesafededir. Bir diğer yol Şiran'ı Alucra'ya bağlayan yoldur ve 40 km'dir. İlçenin Kelkit üzerinden Erzincan'a bağlantısı 100km olup ilçe halkı genellikle bu yol üzerinden diğer il ve ilçelere ulaşımını sağlamaktadır.⁽³⁾

1.2.Kuzey Doğu Anadolu Bölgesinde Yapılan Araştırmalar

Kuzeydoğu Anadolu bölgesinin Prehistorik dönemine ait çalışmalar az sayıda olup, bölge ile ilgili çalışmalar son yıllarda hız kazanmaya başlamıştır.

Bölge ile ilgili bilgileri veren eserlerin geçmişi antik çağlara kadar uzanmaktadır. Bölge hakkındaki bilgi veren ilk eser M.Ö. 401-400 yıllarına ait olup Xenophon tarafından yazılmıştır. Xenophon komuta ettiği, 'Onbinler' adını verdiği ücretli yunan askerleriyle Perslerin Cunaxa savaşına katılmış ve dönüşte ordusunu Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu'daki doğal yol ve geçitleri kullanarak Trabzon civarında Karadeniz'e ulaşmıştır. Anabasis⁽⁴⁾ adlı eserinde bu uzun yolculuğu anlatan Xenophon geçmiş olduğu bölgelerle ilgili önemli bilgiler verilmektedir. Bölge hakkında bilgi veren diğer antik yazarlar Herodotos⁽⁵⁾ ve Strabon'dur.⁽⁶⁾ 19.yy'dan önceki dönemlerde bölgeye gelen gezginler daha çok bölgenin doğasını ve yaşadıkları olayları anlatmışlardır. Bunlardan biri olan Klavyo⁽⁷⁾ deniz yolu ile geldiği Trabzon'dan çıktığı bir kervanla Torul, Gümüşhane ve Kelkit üzerinden 8 günde Erzincan'a ulaşmış ve bu süre içerisinde gördüğü toprakların iklimi, bitki örtüsü ve etnik yapısı hakkında bilgi vermiştir. 19yy'da bölgeye yapılan araştırmaların çoğu Hıristiyan azınlıklarla ilgili olmuştur. Kuzeydoğu Anadolu'daki ticari aktivite ve

---

3. 75. Yıldı Şiran, s.115.

4. Xenophon, Anabasis, (Çev. Hayrullah Örs), İstanbul 1962.

5. Herodotos, Historia, (Çev. A. Erhat-M. Ökmen), İstanbul 1973.

6. Strabon, Geographika, (Çev. A. Pekman), İstanbul 1969; Geographie (Çev. F. Lesserre), Paris 1975.

7. Ruy Gonzales De Klavyo, Kadis'ten Semerkant'a Seyahat I-II (Çev. O.R. Doğrul), İstanbul, 1943.

Selçuklu-Osmanlı dönelerine ait yapıların tespiti amacına yönelik çalışmalarda bu dönem araştırmaların temelini oluşturmuştur.Ön Asya sanat tarihi ve tarihi coğrafya araştırmaları ile tanınan C.Textier 1839'da Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde de araştırmalar yapmıştır.

R.Curzon ve H.Sandwith Erzurum-Kars civarında araştırmalar yapmış ve Hristiyan azınlıklarla Müslüman Türkler arasındaki ilişkiyi anlatmışlardır.

T.Deyrolle⁽⁸⁾ daha çok sanat tarihi üzerine çalışmalar yapmış ve özellikle de Gümüşhane ve Bayburt ile ilgilenmiştir.

W.F.Ainsworth Roma-Bizans çağı ile kendi zamanındaki yer isimlerini karşılaştırdığı eserinde Kuzeydoğu Anadolu'ya da yer vermiştir.⁽⁹⁾

W.J.Hamilton Doğu Karadeniz sahilleri ile Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde araştırmalar yapmış 1842 yılında araştırmalarını yayınlamıştır.⁽¹⁰⁾

19.yy. Kuzeydoğu Anadolu'ya yapılan diğer araştırmaların büyük bir bölümü Urartu dilini çözmek ve bu yolla Urartu tarihini aydınlatma amacına yönelik olmuştur.Bu amaca yönelik çalışmaların çoğu Murat suyu etrafı ile Erzurum-Van arasında kalan bölgede yapılmıştır.

Urartulara ait olan malzeme ilk olarak 1828 tarihinde F.E.Schultz tarafından yapılmaya başlanan araştırmalarda tespit edilmiştir.İlk kazılar British Musseum adına Dr.Reynolds tarafından Toprakkalede başlatılmıştır.

C.F.Lehmann-Haupt Urartulara ait olan merkezler ve belgeleri araştırdığı gibi, Xsenophon'un Doğu Anadolu üzerinden Karadeniz'e ulaştığı yolu tespit etmeyi de amaçlamıştır.Bu amaçla doğu gezisine Doğu Karadeniz sahilinden başlamış ve Bayburt, Erzincan üzerinden Aşkale-Ilıca yolu ile Erzurum'a ulaşmıştır.⁽¹¹⁾ Doğu Anadolu'nun Prehistorik çağına ait ilk belgeler W.Belck'in Tilkitepe kazısıyla ortaya çıkmıştır.Bölgenin prehistoryasıyla ilgili malzemelerin ortaya çıkarıldığı ilk kapsamlı kazı ise Reilley⁽¹²⁾ tarafından 1940 yılında yapılmıştır. Kuzeydoğu Anadolu bölgesinin prehistorik dönemi ile

---

8. T.Deyrolle, Voyage Dans Le Lazistan et l'Armenie,Paris, 1876.

9. W.F.Ainsworth, Travels And Researches in Asia Minor,Mesopotamia,Chaldera and Armania II.London, 1842.

10. W.J.Hamilton, Researches in Asia Minor, Pontos and Armenia;With Some Account Of Their Antigities and Geology I, London, 1842.

11. Lehmann-Haupt C.F,Armenian Einst und Jetzt,II/I, Berlin 1931,s,704.

12. E.B.Reilly,'Tilkitepedeki İlk Kazılar-Test Excavations at Tilkitepe,TTAED 4,1940,s.145-155.

ilgili çalışmaların büyük bir kısmı İ.Kılıç Kökten⁽¹³⁾ tarafından gerçekleştirilmiştir.

İ.Kılıç Kökten Kuzeydoğu Anadolu bölgesindeki bu araştırmaları Türk Tarih Kurumu adına yapmış ve bölgede alt paleolitikten itibaren yerleşim görüldüğünü ortaya koymuştur.Kökten bölgenin prehistorik dönemiyle ilgili çalışmalarına 1940 yılında başlamış ve on yıl süre ile bölgedeki araştırmalarına devam etmiştir.1942 yılında Türk Tarih Kurumu adına Hamit Zübeyir Koşay, Erzurum'un 16 km batısında bulunan Karaz⁽¹⁴⁾ Höyük kazılarını başlatmıştır. Koşay 1960 yılında yine aynı bölgede bulunan Pulur⁽¹⁵⁾ ve 1961 yılında da Güzelova⁽¹⁶⁾ kazıları ile bölgedeki çalışmalarını sürdürmüştür.

Bölgede yapılan bu çalışmalar Kuzeydoğu Anadolu'nun prehistorik dönemiyle ilgili aydınlatıcı bilgiler vermiş ve Transkafkaslardan Filistin'e, Elazığ-Malatya'dan Kuzeybatı İran'a kadar uzanan köklü bir kültürün buluntularını ortaya çıkarmıştır.

1988 yılında Kuzeydoğu Anadolu bölgesinin prehistorik ve historik dönemlerini incelemeye başlamış olan A.Sagona, yapmış olduğu kapsamlı araştırmaları hala devam ettirmektedir.Özellikle Bayburt ve Gümüşhane illerinde ayrıntılı bir yüzey araştırması yapmış ve araştırma sonuçlarını elde ettiği buluntularla birlikte pek çok kez yayınlamıştır.⁽¹⁷⁾Bayburt ve Kelkit dışında Erzurum ve çevresinde de araştırmalar yapan Sagona Büyüktepe ve Soshöyük kazı çalışmalarını da yürütmüştür. ⁽¹⁸⁾

Araştırma yaptığı bu bölgede tespit ettiği buluntular Kuzeydoğu Anadolu'nun milattan önceki tarihinin aydınlatılmasında önemli rol oynamıştır.

---

13. İ.Kılıç Kökten, Belleten 27,1943, Belleten 32,1944;DTCFD III/5,1945, DTCFD XI/2-3-4,1953, DTCFD X/3-1, 1952.

14. H.Z.Koşay- K.Turfan, Erzurum-Karaz Kazısı Raporu, Belleten C.XXIII, Sayı 91,1959.

15. H.Z.Koşay-H.Vary,Pulur Kazısı,Ankara 1964.

16. H.Z.Koşay-H.Vary,Güzelova Kazısı,Ankara 1967.

17. Antonio Sagona, An Archaeological Survey of the Bayburt and Kelkit Regions, North Eastern Anatolia, The Preclassical Period, VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara,1989.

18. Sagona, IX.Araştırma Son.Top, 1991, X.Araştırma Son.Top,1992, XII.Araştırma Son.Top,1994, XIII Kazı Son.Top, 1991, Anatolian Studies 56,1996, Anatolica 23,1997, Anatolica 24, 1998

Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde özellikle de Gümüşhane ve Bayburt illerinde son yıllarda Süleyman Çiğdem,Haldun Özkan ve Hüseyin Yurttaş

başkanlığında kapsamlı bir araştırma başlatılmıştır.Bu kapsamlı araştırmaların sonucunda bölge ile ilgili pek çok yeni buluntunun elde edileceği ve bölge geçmişinin daha fazla aydınlatılacağı şüphesizdir.

Çiğdem-zkan-Yurttaş tarafından bölgede yapılan araştırmalar sonucunda tespit edilen buluntular ve bunların değerlendirilmesini içeren çalışmalar yayına hazırlanmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

2.şİRAN'IN TARİH ÖNCESİ AğLARI

İmparatorlukların merkezindeki oluşumların tarihsel gelişimi iyi bilinmekteyken merkeze uzak olan bölgelerdeki oluşumlar hakkındaki bilgiler yeterli seviyede değildir. Bu uzak bölgelere ait, edinilen bilgiler de merkez bölgelerin dil ve yaşam tarzının bilinmesi sayesinde dir.⁽¹⁹⁾Şiran bölgesi de imparatorlukların merkezinden uzak olup daha çok kenar ya da sınır bölgesi konumunda olmuştur. Bu yüzden bu bölgenin tarihsel gelişimini ancak bölge yakınında kurulan imparatorluk veya devletlerin tarihsel gelişimi ve birbirleriyle olan ilişkileri incelenerek açıklanabilmektedir.

Kuzeydoğu Anadolu bölgesi arkeolojik açıdan ihmal edilmiş bir bölgedir. Bölgenin arkeolojik potansiyeli ilk kez 1940-1950'li yıllarda yapılan yüzey araştırmalarıyla keşfedilmiştir.⁽²⁰⁾Şiran tarihsel sürecini Kuzeydoğu Anadolu tarihi ve Doğu Anadolu'yla ilişkilendirerek anlatabiliriz.

2.1.Paleolitik Çağda Şiran ve Çevresi

Paleolitik çağ tarih öncesi devirlerin en eskisi olup yontma taş devri olarak ta bilinmektedir.⁽²¹⁾Bu devirde insanlar mesken olarak doğal mağaraları ve kaya altı sığınaklarını ağaç kavuklarını ve hayvan postlarından yaptıkları ilkel barınakları kullanıyorlardı.Yarım milyon yılı aşan buzul süreç boyunca insanoğlu henüz üretime geçmemiş olup avlanarak ve çeşitli bitkileri toplayarak yaşamışlardır.Bu devirdeki bütün araç gereç ve silah taştan veya kemikten yapılmıştır.Anadolu'nun en eski Paleolitik çağ yerleşkesi İstanbul Küçükçekmece gölünün kuzey ucundaki Yarımburgaz mağarasıdır.Burada günümüzden 400 bin yıl öncesine ait insan ve hayvan fosillerine rastlanmıştır. Anadolu'daki paleolitik devre ait olan en önemli buluntular ise Antalya'nın 27km kuzeybatısında bulunan Karain mağarasında ortaya çıkarılmıştır.⁽²²⁾

---

19. Anna Parker, 'Northeastern Anatolia: On The Piphery Of Empires' A.S.49, Ankara 1999, s.153.

20. Parker, Northeastern Anatolia 1999, s.153.

21.Veli Sevin, Anadolu Arkeolojisi,1999, s.15 vd;Ekrem Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 2003,s.7 vd; Ekrem Akurgal, Anadolu Kültür Tarihi, 2002,s.2 vd;Firuzan Kinal, Eski Anadolu Tarihi, 1991,s.9 vd.

22.İ.Kılıç Kökten,'Antalya'da Karain Mağarasında Yapılan Tarih Öncesi Araştırmalarına Toplu Bir Bakış',T.A.D.VII / 1, 1957,s.46-48.

Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde paleolitik çağla ilgili yapılan araştırmaların büyük çoğunluğu İ.Kılıç Kökten tarafından yapılmış olup

bölgedeki ilk buluntular Erzurum ve çevresinde ele geçirilmiş⁽²³⁾ böylece Doğu Anadolu bölgesinde paleolitik çağdan itibaren yerleşmelerin olduğu kesinlik kazanmıştır.

Gümüşhane/Şiran ve çevresinde günümüze kadar yapılmış olan araştırmalarda paleolitik döneme ait herhangi bir buluntuya rastlanmamıştır.

2.2.Mezolitik Çağda Şiran ve Çevresi

Paleolitik devrin devamı niteliğindeki Mezolitik çağ aynı zamanda Paleolitik çağ ile Neolitik çağ arasında bir geçiş sürecidir.Mezolitik dönemde insanlar hala avcılık ve toplayıcılıkla geçimlerini sağlamaktadırlar.Mezolitik çağ insanların en önemli özelliği mikrolit denilen obsidyen, kuarts gibi taşlardan yapılan küçük el aletleridir.Bu dönemde kullanılan aletlerde çeşitlilik artmıştır.

Mezolitik çağda Anadolu hakkında ayrıntılı bir bilgi yoktur.Anadolu'daki Mezolitik çağ yerleşmelerinin çoğu Toroslar'ın güneyi ile Marmara ve Batı Karadeniz'de yoğunlaşmıştır.⁽²⁴⁾

Gümüşhane/Şiran ve çevresinde yapılmış olan araştırmalarda Mezolitik çağa ait herhangi bir buluntuya rastlanmamıştır.

2.3.Neolitik Çağda Şiran ve Çevresi

Neolitik çağ insanlığın kültürel gelişimindeki en önemli süreçtir.Bu devirde yaşam tarzı köklü değişikliklere uğrayarak günümüz uygarlığının temelleri atılmıştır.Bu döneme kadar yiyeceğini doğadan temin eden insanoğlu bu devirde ilk defa toprağı ekip biçmeye başlamış, böylece avcılık ve toplayıcılıktan tarım ve hayvancılığa geçiş başlamıştır. Tarım ve hayvancılığın başlamasıyla da ilk yerleşik hayat yani köy kültürü ortaya

---

23. K.Alot,Bazalttan Levaliuvazisyoner teknikte yapılmış olan yonga alet tespit etmiştir.Bkz.K.Kökten,DTCFD XI/2-3-4, 1953,s.196;M.Şenyürek,DTCFD II/3,1944;Erzurum'un 20 km kuzeydoğusunda Dumlu civarındaki volkanik taş yataklarının açık işyeri olarak kullanıldığı belirlenmiştir.Bkz. H.Z.Koşay, Erzurum Ve Çevresinin Dip Tarihi,s.12.

24. V.Sevin,Anadolu Arkeolojisi,1999,s.21 , F.Kinal, EAT, s.9, James Mellaart,'Early Cultures Of The South Anatolian Plateau', Anatolian Studies C.11, 1961, s.159-184.

çıkmıştır.⁽²⁵⁾Ateşin kullanımının öğrenilmesiyle o döneme kadar elle yapıldıktan sonra güneşte kurutulan çanak ve çömlekler ateşte pişirilerek daha

sağlam ve kullanışlı hale getirilmiştir.Köpek, koyun, keçi, domuz gibi hayvanların evcilleştirilmeye başlanması da ilk olarak bu çağda görülmüştür.Alet yapımı da bu dönemde gelişimini hızlandırmış taş ve obsidyenden bıçak, orak, çakmaktaşı, kamalar, ok, mızrak uçları, mermer topuz başları, kemik iğneler, tokalar, çengeller ile bakır ve çeşitli taşlardan yapılmış boncuklar bu dönemde yapılan aletlerin başlıcalarıdır.Bu aletler görünüm olarak kaba olmayıp perdahlanmıştır.⁽²⁶⁾Neolitik çağ yerleşmelerinde evler aralık bırakılmaksızın yan yana inşa edilmiştir.Bu evlerin kapıları olmayıp damın üzerine açılan bir delikten merdivenle içeri girilmektedir.⁽²⁷⁾Anadolu'da 8000-5000 yılları arasına tarihlenen neolitik devrin en önemli yerleşmelerinin Burdur/Hacılar, Konya/Çatalhöyük, Mersin/Yümüktepe, Tarsus/Gözlükule, Diyarbakır/Çayönü ve Malatya/Cafer höyüktür.

Gümüşhane/Şiran ve çevresinde günümüze kadar yapılan araştırmalarda neolitik döneme ait herhangi bir bulguya rastlanamamıştır.

2.4.Kalkolitik ve Eski Tunç Çağında Şiran ve Çevresi

Anadolu'da neolitik devirden sonra başlayan, taş aletler yanında az miktarda madenin de kullanıldığı döneme kalkolitik çağ adı verilmektedir.Bu devrin en önemli özelliği taş aletlerle beraber madenlerden de yararlanılmaya başlanmasıdır ki en fazla kullanılan maden bakırdır.

Kalkolitik çağda tarım ve tarım aletleri daha da gelişmiştir.Çanak ve çömlekler elle yapılmakta, üzerine kalın astar boya çekildikten sonra geometrik şekiller çizilerek süslenmektedir.⁽²⁸⁾Bu devirde ölümler genellikle ağız açık küplere gömülmüş ve küpün içerisine ölen kişinin silahları ve eşyaları

25. E.Akurgal, Anadolu Kültür Tarihi,s.3-8; F.Kınal, EAT,s.9-18; V.Sevin, Anadolu Arkeolojisi,s.24-56.

26.U.Bahadır Alkım,Anatolia I:From the Beginnings to the end of the 2nd Millenium BC',Geneva,1968,s.46-68;F.Kınal, EAT,s.9-18.

27.Rudolf Naumann, Eski Anadolu Mimarlığı Çev.Beral Marda, TTK yay, Ank.1975, S.247

28.F.Kınal,EAT,s.18-34;Refik Duru, Eski Anadolu Kültürlerinin Anahatları,KTÜ Yay,Trabzon,1966,s.7-8; 8; Bahadır Alkım, Anatolia I, 1968, s.71.

konulmuştur.⁽²⁹⁾Bu çağda yerleşim merkezleri biraz daha büyümüş ve etrafi surlarla çevrilmiştir.Anadolu'nun büyük bir kısmında M.Ö.5000-3000 yılları civarında tarihlenen kalkolitik çağ kültürleri, coğrafi koşullar ve etnik yapılardan kaynaklanan sebeplerle bölgesel farklılıklar göstermektedir.⁽³⁰⁾

Kalkolitik devirden sonra Anadolu'da Tunç devri başlar.Tunç devri Eski, Orta ve Yeni tunç devri olmak üzere üç bölüme ayrılır.Tunç devrinde kalkolitik devirden farklı olarak bakırın yanında kurşun, kalay, altın, gümüş gibi çeşitli madenler de bol miktarda kullanılmıştır.⁽³¹⁾

Kalkolitik ve Eski Tunç devrinin Kuzeydoğu Anadolu'daki en önemli yerleşim merkezleri Karaz⁽³²⁾, Pulur⁽³³⁾ ve Güzelova⁽³⁴⁾ höyükleridir.Bu merkezlerde yapılan kazı sonuçları Kuzeydoğu Anadolu'da son kalkolitikten itibaren yoğun bir yerleşimin varlığını kanıtlamıştır.Elde edilen buluntular geniş bir alana yayılan ve keramikleri vasıtasıyla tanınan Karaz kültürünün bölgedeki varlığını ortaya koymuştur.

2.4.1 Karaz/Hurri Kültür Döneminde Şiran ve çevresi

Kuzeydoğu Anadolu M.Ö. IV. bin yılın sonlarından itibaren coğrafi tanımla Karaz, etnik tanımla Hurri kültürünün etki alanına girmiştir.Son kalkolitik ve eski tunç çağı boyunca varlığını kesintisiz devam ettiren bu kültürü daha çok keramiği vasıtası ile tanımlayabilmekteyiz. Söz konusu keramik siyah cilalı tek renkli ve yiv oluk sistemiyle yapılmış olup Transkafkasya'dan Filistin'e ve Malatya-Elazığ bölgesinden Kuzeybatı İran'a kadar uzanan geniş bir alana yayılmıştır.⁽³⁵⁾Çok geniş bir alana yayılmış olan bu kültüre bölgelerin özelliklerine göre çeşitli isimler verilmek istenmiştir.Önceleri Khirbet Kerak/Bet Yerah olarak adlandırılırken daha sonra Erken Tunç Çağı Kültürü, Erken Hurri Kültürü, Kura-Aras Kültürü, Trans-

29.Tahsin Özgüç, Ön tarihte Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri, TTK yay., Ankara 1948.

30.B.Alkım, Anatolia I;J.Mellaart,'Anatolian Chronology in the Early and Middle Bronz Age',A.S VII,1957,s.55-88.

31.F.Kınal, EAT, s.36.

32.H.Z.Koşay-K.Turfan, Belleten,C.23, Sayı 91, s.349-413; H.Z.Koşay, III. Türk Tarih Kongresi,1948, s.165-169.

33.H.Z.Koşay-H.Vary, Pulur Kazısı, Ankara, 1964; H.Z.Koşay VI.Türk Tarih Kongresi, 1967, s.14-15.

34.H.Z.Koşay-H.Vary, Güzelova Kazısı, Ank, 1967; H.Z.Koşay, Atatürk Konferansları I, 1964,s 91-94.

35.Afif Erzen, Doğu Anadolu ve Urartular, TTK, Ankara, 1984.

kafkasya Bakır Çağı, Yanık Kültürü, Karaz Kültürü gibi terimler önerilmiştir. Bu terimler içerisinde en çok kabul göreni en eski örneklerinin Karaz höyükte bulunmuş olmasından dolayı Karaz kültürü ve etnik olarak Hurri'lere ait bir kültür olmasından dolayı Hurri kültürü terimleridir.⁽³⁶⁾

Bu kültürle ilgili arkeolojik materyaller dikkatle incelendiğinde kalite ve formları bakımından en eski buluntuların Doğu Anadolu'da; Erzurum⁽³⁷⁾ yakınlarındaki Karaz, Pulur ve Güzelova höyüklerinde yer aldığı görülmüştür.

Koşay 1960'ta yaptığı Pulur kazısında kalkolitik devre ait dört mimari kat tespit etmiştir. Bu katlarda basit ve kenar profilleri düz elle yapılmış çanak ve çömlekler ile geç kalkolitik devre ait Karaz tipi üzeri kabartma ve oluklarla süslenmiş mat, siyah ve kırmızı astarlı çanak, çömlekler bulmuştur. Geç kalkolitik devre ait üç madeni eser: orak, balta ve keski de mimari katlarda bulunmuştur. Kalkolitiğin I. Katından itibaren yoğun bir şekilde obsidyen ve kemik parçalarının varlığı tespit edilmiştir.⁽³⁸⁾

1942 Karaz kazısı kalkolitik katları keramiklerini ise ince çizgili, ince kabartmalı, siyah ve cilalı çanak ve çömlekler ile; daha eski kalkolitik devre ait geniş şerit kabartmalı veya düz oluklu, kırmızı ve siyah renkli çanak çömlekler olmak üzere iki kısımda incelenmiştir.⁽³⁹⁾ 1961 Güzelova kazılarında da aynı özellikte tek renkli, siyah ve kırmızı cilalı, kabartma ve çizgi süslü özel teknikle yapılmış keramikler tespit edilmiştir. Kalkolitik katlardaki obsidyen ve kemik parçaları Pulur'daki gibi yoğundur.⁽⁴⁰⁾ Bu üç höyükten keramikler dışında kalkolitik döneme ait balta, orak, çekiç, mızrak ucu, ocaklar⁽⁴¹⁾, obsidyen ve kemikten iğneler, ok ucu gibi küçük parçalar da tespit edilmiştir. Bayburt ve Kelkit ile çevresinde yapılan araştırmalarda da kalkolitik çağa ait merkezler tespit edilmiştir.

---

36. Ekrem Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, Konya 2003, s.32 vd

37. Semih Güneri, 'Erzurum ve Çevresindeki Höyüklerin Yüzey Araştırması', V. Araştırma Sonuçları Top. II, s.43-57.

38. Koşay, Pulur, s 6 vd.

39. Koşay, Karaz, s 357 vd.

40. Koşay, Güzelova, s 5vd; ayrıca bkz. Semih Güneri, V. Araşt. Son. Top. II, s 45vd.

41. Ocakların dinsel alandaki yeri için bkz. Turan Takaoğlu, 'Hearth Structures in the Religious Pattern of Early Bronze Age Northeast Anatolia' A. S 50, Ankara 2000.

A. Sagona 1988-1990-1993 yıllarında Bayburt ve Kelkit'te kapsamlı bir yüzey araştırması yapmıştır. Sagona Bayburt ilinde geç kalkolitik dönemi temsil eden 12 merkez ile erken tunç çağına tarihlenen 39 merkez tespit etmiştir. Gündülak tepe⁽⁴²⁾ kalkolitik çağa ait malzemenin en yoğun tespit edildiği merkezdir. Neolitik döneme ait olabileceği düşünülen tek bir seramik

parçası da Gündülak tepede tespit edilmiştir.Geç kalkolitik ve erken tunç çağını temsil eden merkezlerde bulunan keramiklerin çoğunlukla Karaz keramiği ile benzer olması Karaz kültürünün bu bölgede etkin olduğunu göstermektedir.⁽⁴³⁾

Sagona araştırmasını Gümüşhane/Şiran ilçesine kadar genişletmiş ve ilçenin doğusunda üç merkez tespit etmiştir.Taşlık I ⁽⁴⁴⁾, Taşlık II ve Karaköy olarak belirlenen yerleşmelerde elde edilen buluntular ağırlıklı olarak ilk tunç çağı ve demir çağına tarihlendirilmiştir.Detaylı olarak incelenecek olursa Karaköy höyük buluntuları ilk tunç çağı, demir çağı ve ortaçağa tarihlendirilirken, Taşlık I buluntuları ilk tunç çağa, orta tunç çağa ve demir çağa , Taşlık II buluntuları ise ilk tunç çağa ve demir çağına tarihlendirilmiştir.⁽⁴⁵⁾

S.Çiğdem, H.Özkan, H.Yurttaş 2003 yılında yaptıkları Gümüşhane yüzey araştırmasında Şiran Araköy'de tespit ettikleri Könger höyükte Karaz keramiğine benzer vasıflar gösteren buluntular tespit etmişlerdir.⁽⁴⁶⁾

Bayburt-Kelkit-Şiran'da yapılan bu kapsamlı araştırmalar sonucu elde edilen bu buluntuların Karaz kültürünün Doğu Anadolu'da varlığını gösterdiği döneme tarihlendirilmesi ve keramiklerin Karaz keramiği ile benzer vasıfta olması Gümüşhane/Şiran'ın da Karaz kültürünün yayılım alanı içerisinde olduğunu göstermektedir.

Karaz kültürünün etnik kökeni hakkındaki çalışmalar kesinlik kazanmış

42.Gündülak tepe:Bayburt-Demirözü yolunun kuzey kenarında Yukarıpınarlı köyünün kuzeyinde ve Rüştüköyün güneyindedir.

43.Antonio Sagona-Claudia Sagona, Archaeology At The Northeast Anatolian Frontier I, Paris, 2004.

44. Taşlık I: Tezin hazırlık aşamasında yaptığım yüzey araştırmasında Jandarma Ormanı olarak isimlendirilmiştir

45. A.Sagona-C.Sagona, Northeast Anatolian I,s.160.

46. S.Çiğdem-H.Özkan-H.Yurttaş,2003 yılı Gümüşhane Yüzey Araştırması,22.Araştırma Sonuçları Toplantısı,C.I, Konya,s.294.

durumdadır.Yapılan arkeolojik araştırmalar Hurrilerin erken dönemdeki hâkimiyet alanlarının Karaz kültürü yayılım alanı ile aynı olduğunu; keramiklerin yanında bazı mimari özelliklerin de birbirleriyle özdeşleşmesi sonucu Karaz kültürünü yaşatanların Hurriler olduğu görüşü bilim dünyasınca kabul görmüştür.⁽⁴⁷⁾

Hurriler muhtemelen M.Ö. IV. bin yıldaki göçler sırasında Kafkas'lar üzerinden ön Asya'ya girmişler, önceleri Van gölü başta olmak üzere Doğu Anadolu'yu yurt edinmiş ve zamanla Fırat'ın doğusundan kuzeybatı İran'a kadar uzanan alana hâkim olmuşlardır.⁽⁴⁸⁾

Akad yazılı belgelerine göre M.Ö. 3.bin yılın ikinci yarısından sonra tarih sahnesine çıkan, arkeolojik buluntulara göre ise Doğu Anadolu Neolitik ve Kalkolitik kültürlerinin sahibi olan Hurri'ler M.Ö. 2. bin yıl Önasya tarihinde önemli roller oynamışlardır.⁽⁴⁹⁾

Erzurum yakınlarındaki Karaz, Pulur ve Güzelova höyüklerinde yapılan kazılar neticesinde tarım kanıtı sayılan orak, elek, öğütme taşları gibi bazı araçlara rastlanması o dönemlerdeki nüfusun tarım ve hayvancılıkla geçimini sağladığını göstermektedir. Bu tür hayat tarzları Hurri'lere hareket etme kabiliyeti kazandırmış, bu da geniş alanlara yayılmalarını ve buldukları yerlerde bütün özellikleriyle hâkim unsurlarını sağlamıştır.⁽⁵⁰⁾

Hurri kültürünün en önemli maddi kalıntısının ele geçirilen keramikler olduğunu belirtmiştik. Bu keramikler tek renkli ve astarlıdır. Deri veya tahta gibi yumuşak cisimlerle yapılan açkıya bağlı olarak keramik parlak bir görünüm kazanır. Süsleme genellikle paralel, helezoni veya kesişen çizgilerden oluşur.⁽⁵¹⁾

El yapımı olmalarına rağmen kaliteli üretimleri ve süslemeleri ile Kuzeydoğu Anadolu ve civarındaki yaygın dağılımları bu keramiklerin kültürel ve ekonomik bir değer taşıdığını göstermektedir. Bu keramiklerin geniş alana

---

47. C.A.Burney-D.M.Lang, The Peoples of the Hills: Ancient Ararat of Caucasus, London 1971, 45-49

48. Memiş, Türkiye Tarihi, s.34.

49. J.Mellaart, Early Civilisation of the Near East, London 1965.

50. C.A.Burney-D.M.Lang, Ararat of Caucasus, s.47.

51. R.Amiran, 'Yanıktepe, Shengavit and the Khirbe Kerak Ware' A.S XV, 1965, s.165vd; Burney-Lang, 'Ararat of Caucasus', s.52-56.

yayılmış kullanımları o dönemin ilkel göçebe grupları veya tüccarlarının kendileri ile birlikte çanak çömleklerin de beraberinde getirmeleri ile açıklanabilir.⁽⁵²⁾ Hurri kültürünün bir diğer maddi kalıntısını mimari yapıları oluşturur. Transkafkasya, Kuzeybatı İran ve Van bölgesinde ortaya çıkarılan yuvarlak planlı yapı tipleri geleneksel Hurri kültürünün önemli bir karakteristik

özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır.⁽⁵³⁾ Göçebe yaşam tarzına bağlı olarak portatif ocaklarla ısıtılan bu yapılar tek girişli ve 4–13 m çapında olup oldukça kullanışlıdır.⁽⁵⁴⁾

Son Kalkolitik ve Eski Tunç Çağı boyunca Kuzeydoğu Anadolu'da varlığını sürdüren Hurriler M.Ö.2000'lerden itibaren Kafkas geçitlerini kullanarak Anadolu'ya ulaşan yeni bir göç dalgasına bağlı olarak güneye doğru hareket etmişlerdir. Yüzyıllar boyu süren bu göç hareketinin sonucunda Karaz kültürü kuzey Suriye ve Filistin'e kadar yayılmıştır.⁽⁵⁵⁾ Hurriler M.Ö.1700'lü yıllardan itibaren Hititler'lede etkileşim içerisinde olmuşlar, özellikle dini inançları Hitit'leri etkilemiştir. Şuppiliuma döneminde Hititlere bağlı ve Asur'a karşı tampon bir ülke haline getirilmişlerdir.⁽⁵⁶⁾

---

52. Turan Takaoğlu, A.S50, s.11.

53. R. Amiran, *Anatolian Studies* XV, 167.

54. Pehlivan M, *En Eski Çağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Erzurum*, 1984, s.50.

55. Afif Erzen, *Urartu*, s.15. R. Amiran *AS*.XV, s.167. J. Mellaart, *Anatolian Chronology in the Early and Middle Bronze Age*, *AS* VII, 1957, s.55-88.

56. Memiş, *Türkiye Tarihi*, S.35-36

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.ŞİRAN'IN TARİH ÇAĞLARI

3.1.Hayaşa Döneminde Şiran ve Çevresi

Hitit'lerin başkenti Hattuşa'dan(Boğazköy) çıkarılan çivi yazılı tabletler bölge hakkında bilgi veren en eski kayıtlardır. Bu yazılı bölgelere göre Hititler

Marassanta(Kızılırmak) yayı içerisindeki çekirdek ülkelerine komşu olan Anadolu topraklarını yukarı memleket(KUR. URU. UGU. Tİ) ve aşağı memleket (KUR. URU. SAP. Lİ. Tİ) olarak adlandırdıkları iki bölüme ayırmışlardı.⁽⁵⁷⁾ Şiran ve çevresi yukarı memlekete bitişik coğrafi alanı elinde bulunduran Azzi-Hayaşa krallığının elinde bulunmaktaydı. Azzi-Hayaşa'ların II. Murşili döneminde Hititlere Dakuwa bölgesinde saldırıp tutsak ve sürüleri buradan Hayaşa'ya kadar götürebiliyor olmaları büyük ihtimalle yukarı topraklarda Hititlerin sınırlarıyla yan yana olduklarını gösteren önemli bir kanıttır.⁽⁵⁸⁾

Hitit krallarından Tuthaliya III (M.Ö. 1410–1306), Şuppiluliuma I (M.Ö. 1385–1345) ve Murşili II (M.Ö. 1344–1306) yönetimleri sırasındaki ilişkileri ölçüsünde Hayaşa hakkında bilgi edinilmiştir. Elde edilen bu bilgilerden Hayaşa'lıların Rize'den Giresun'a kadar uzanan sahil şeridinin iç kısmı ile Erzincan-Erzurum arasında kalan toprakları yani Çoruh-Kelkit ve Karasu'nun sınırladığı bölgeyi yurt edindiklerini anlıyoruz.⁽⁵⁹⁾ Bu bölge Hayaşa Hitit sınırı ve Hayaşa-Kaşka sınırını oluşturmaktadır. Hitit sınırında bulunan Hayaşa'lar Hitit yönetiminin zayıfladığı veya Hititlerin diğer düşmanlarıyla ilgilendiği dönemlerde ülkelerini Hititler aleyhine genişletmişlerdir.⁽⁶⁰⁾ Öyle ki Hititler en güçlü dönemlerinde bile Hayaşa'yı gerçek anlamda itaat altına alamamışlardır. Bu Hayaşa'ların hareket ve mücadele kabiliyetlerinin yanı sıra dağlık arazileri ve iklim şartlarını kendi yararlarına kullanabiliyor olmalarından kaynaklanmaktadır.⁽⁶¹⁾

---

57. A.Goetze, Kizzuwatna and the Problem of Hittite Geography, New Haven 1940, s.21; J.Garstang, Hittite Military Roads in Asia Minor, AJA 47, 1943, s.37.

58. J.Garstang-O.R.Gurney, The Geography of the Hittite Empire, London 1959, s.36-63.

59. Pehlivan M, Hayaşa (MÖ XV-XIII. yy larda Kuzey Doğu Anadolu) AÜFEF Yay 121, Erzurum 1991

60. J.Garstang-O.R.Gurney, The Hittite, s.35.

61. Yakar, Anatolia, s.431.

Doğu Karadeniz'in dağlık alanlarını kendilerine yurt edinmiş olan Hayaşa'ların yaşam tarzı muhtemelen sınır komşusu oldukları Kaşka kabilelerinin yaşam tarzına benziyordu. Kabile toplulukları dağınık gruplar ve boylar halinde beylerin, aile büyüklerinin ve liderlerin denetiminde yaşamaktaydılar.⁽⁶²⁾

Azzi-Hayaşa kabile toplulukları yapı itibari ile birbirlerine çok benziyorlardı. Klanlardan ve uzak akrabalardan oluşan ve yarı göçebe köylerde yaşayıp çiftçilikle uğraşırlardı. II. Murşili'nin yenilen Azzi'ler arasından üç bin adamı kendi askeri birlikleri arasına alması Hayaşa'ların aynı zamanda iyi birer asker olduklarını göstermektedir.⁽⁶³⁾ Askeri alanda çağdaş gelişmeleri izlemiş ve uygulamışlardı. Hitit ordularının ele geçirmekte zorlandıkları ve ulaşılması oldukça zor mevkilere kurdukları kaleleri, ileri mühendislik bilgisine gerek duyulacak niteliktedir. Savaş arabaları da II. Murşili zamanında Hititler için tehlikeli olabilecek sayıya ulaşmıştı.⁽⁶⁴⁾

Şuppiluliuma ve Hayaşa'ların Hukkana barış antlaşmasından alınan bilgiye göre; Hayaşa lideri (Hititler tarafından kral olarak adlandırılıyor) büyük ihtimalle bu kabile konfederasyonunun başında duruyor ve aynı zamanda yönetim hakkını halk kongresi ile paylaşıyordu. Bu şekilde kabile şefleri yönetim dışı bırakılmış oluyordu.⁽⁶⁵⁾

Hayaşa halkı Hitit krallarıyla yapılan anlaşmalarda liderlerinin yanında yer almışlardır. Bu durumdan Hayaşa'luların ileri gelenlerinin yada halk tarafından seçilen kişilerin, Hitit kralıyla görüşmelerde bulunduğu anlaşılmaktadır.⁽⁶⁶⁾

Hayaşa halkı ve ülkesi hakkında bilgi veren çivi yazılı belgeler II. Murşili döneminde yazılmış olup daha çok büyükbabası Tuthalya III ve babası Şuppiluliuma I döneminde meydana gelen mücadeleleri anlatmaktadır.⁽⁶⁷⁾ Tuthalya III'ün saltanatının son dönemlerinden bahseden kayıtlarda Hayaşa

---

62. E. Forrer 'Hayasa-Azzi', *Caucasia* 9, 1931, s. 1-24.

63. Yakar, *Anatolia*, s. 432.

64. J. Garstang-O. R. Gurney, *The Hittite*, s. 43.

65. Yakar, *Anatolia*, s. 432.

66. E. Forrer, *Caucasia* 9, s. 1-2.

67. Pehlivan, *Hayaşa*, s. 15.

halkının Karanni adlı bir lider etrafında toplanıp kuzeybatı komşuları Kaşka'larla bir ittifak kurdukları ve Hitit topraklarını işgal etmeye başladıkları anlatılır. Bu işgal karşısında Tuthalya prens Şuppiluliuma ile yukarı memlekete hareket eder. Şuppiluliuma Kaşka ordularını yenilgiye uğrattıktan sonra Samuhayı kuşatmakta olan Hayaşa orduları üzerine hareket eder.⁽⁶⁸⁾ Savaşı

göze alamayan Karanni kuzeydoğuya doğru kaçmaya başlar ve bu kaçış Hitit-Hayaşa arasında önemli bir merkez olan Kummaha'ya(Kemah) kadar sürer. Bu bölgede Hitit-Hayaşa arasındaki ilk ciddi savaş yapılır.⁽⁶⁹⁾

Kummaha savaşından bahseden tabletin son kısımları tahribata uğradığı için savaşın sonuçları hakkında kesin bir hüküm verilememiştir. Fakat Şuppiluliuma I dönemine ait Hukkana antlaşması içeriğinden Hititlerin kısmi bir üstünlük sağladığı ve yenilen Hayaşa'da bir kral değişikliği olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Ancak Hukkana antlaşmasında adı geçen Mariya uzun süre tahta kalamamıştır. Hitit sarayında bulunduğu sırada Hitit yasalarına ters düşen bir hareketinden dolayı Tuthalya III tarafından ölüme mahkûm edilmiştir.⁽⁷⁰⁾Tuthalya'nın ölümünden sonra Hititlerde taht kavgaları başladı ve Hitit devleti yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Diğer krallıklar gibi Hayaşalar da bu otorite boşluğunu fırsat bilip yukarı memleketin belli kesimlerini istila ederek ikinci kez Samuha kapılarına dayandılar.⁽⁷¹⁾

Tahta geçen Şuppiluliuma I(M.Ö 1385–1345) bu saldırı ve istilaları önlemek amacıyla uzun yıllar süren seferler yapmıştır. Bu dönemdeki Hitit-Hayaşa çatışması Şuppiluliuma I'nın Hitit menfaatleri doğrultusunda hareket eden Hukkanas'ı kız kardeşiyle evlendirmesiyle yerini dostluk ortamına bıraktı. Bu dostluk ortamı Murşili II'nin (M.Ö 1344–1306) saltanatının yedinci yılına kadar devam etmiştir.⁽⁷²⁾ Murşili II'nin tahta geçtiği yıllarda Kaşka-Hayaşa tehlikesi tekrar başlamış, Murşili saltanatının yedinci yılında bunlar üzerine seferler düzenlemiştir. Ancak Doğu Karadeniz bölgesindeki doğal geçitleri elinde bulunduran ve savunulması kolay Kelkit-Çoruh vadisine çekilen Hayaşa

---

68. J.Garstang, AJA 47, E.Forrer, Caucasia 9,s2.

69. J.Garstang-O.R.Garney, The Httite,s.30.

70. A.Goetze,Kizzuwatna,s 21.

71. Firuzan Kınal, 'Eski Anadolu Tarihinde Bazı Değişmeler', Anma Kitabı, s.419.

72.E.Forrer, Caucasia 9,s.,2.

ordusuna önemli zararlar vermeden seferlerini bitirmiştir.⁽⁷³⁾Devam eden yıllarda Akdeniz ve Basra körfezi ticareti için önemli bir konumu olan Suriye'nin Mısır tehdidi altında kalması II. Murşili'nin tüm askeri güçlerini güneye yönlendirmesini gerektirmiştir. Bunu yapmadan önce Murşili II ülkesinin kuzey ve kuzeydoğusunu güvenlik altına almak istiyordu. Bu nedenle

uzun süre Yukarı memleket ve Hayaşa sınırını kontrol altında tutmak için seferler düzenledi.

II. Murşili saltanatının onbirinci yılında (M.Ö. 1333/2) Hayaşa ülkesinin bütünü ele geçirememesine rağmen istediği sonuca ulaştı. Aripisa(Giresun) ve Tibya(Ordu) arasındaki bazı önemli kentleri kaybeden Hayaşa'lılar Hitit istekleri doğrultusundaki bir barışı kabul etmek zorunda kalarak artık Hititler için bir tehlike olmaktan çıktılar.⁽⁷⁴⁾ Hayaşa'lar bağımsızlıklarını tamamen kaybetmediler ancak Çoruh-Kelkit vadisi başta olmak üzere Kuzeydoğu Anadolu'ya çekilerek küçük gruplar halinde varlıklarını devam ettirdiler.

3.2. Daya(e)ni / Diauehi Döneminde Şiran ve Çevresi

M.Ö.2.bin yılın ortalarında yakın doğunun güçlü devletlerinden biri olan Hurri Mitanni devleti Şuppiluliuma'nın seferleriyle güncü kaybetmiş ve Hititlere bağlı bir devlet haline getirilmiştir.

Feodal beyliklerden oluşan bu devlet siyasi teşekkülünün zayıflamasıyla bir takım beyliklere bölünmüştür.Asur krallığı,I.Salmanassar döneminde Doğu Anadolu'da bulunan bu feodal beylikler üzerine seferler düzenlemeye başladı.Asur krallının bölgeye yaptığı seferler karşısında varlıklarını korumak amacıyla ortak savunma yapmak durumunda kalan beylikler kendi aralarında birleşmişlerdir.⁽⁷⁵⁾ Böylece M.Ö.13.yy'da Nairi ve Uruatri ülkeleri ile Asur arasında mücadeleler başlamıştır.

Asur kralı Salmanassar I saltanatının ilk yıllarına ait bir yazıtında Uruatri'ye karşı bir sefer yaptığını, 8 memleketi zapt ederek 51 şehri yakıp

---

73. Pehlivan, Hayaşa, S.61-62

74.Pehlivan M,'Başlangıcından Urartu'nun Yıkılışına Kadar Bayburt ve Yöresi',Bayburt Sempozyumu,Ankara 1988

75.A.Erzen, Urartu,s,24;M.T.Tarhan,'Urartu Devletinin Kuruluş Evresi ve Kurucu Krallarından Lutipri=Lapturi Hakkında Yeni Görüşler',Anadolu Araştırmaları VIII,1980,İÜEF yay. İstanbul 1983,s.295-310.

yıktığını, mallarına el koyduğunu, bütün Uruatri ülkesini üç günde itaati altına aldığını bildirmektedir.⁽⁷⁶⁾Salmanassar I'in kullandığı 'benden yabancılaştı, düşmanlık yarattı' tanımları Uruatri ülkesinin daha önceden bilindiğini ve ilişkilerin Salmanassar I döneminden önceye dayandığını göstermektedir⁽⁷⁷⁾ M.Ö.1244-1208 yılları arasında Asur krallığında olan Tukulti Ninurta I

dönemine ait yazıtlarda aynı bölge için 'Uruatri Ülkesi' yerine 'Nairi Ülkesi' terimi kullanılmıştır.Asur kralı tarafından ilk defa kullanılan bu terim M.Ö.9.yy itibarı ile tüm Uruatri ülkesini içeren bir terim halini alacaktır.⁽⁷⁸⁾ Tukulti Ninurta I Asur şehrindeki bir sarayın yeniden inşasıyla ilgili yazıtta 'Nairi ülkelerinin 43 kralıyla savaştığını,onları mağlup ettiğini, onların kanları ile dağların çayları ve derelerini sel haline getirdiğini bildirmektedir.⁽⁷⁹⁾

Nairi ülkeleriyle ilgili en ayrıntılı bilgiler M.Ö.1115-1077 yıllarında Asur kralı olan I.Tiglath Pileser yazıtlarından elde edilmektedir.Asur'daki Anu-Adad tapınağının bir köşesinde ele geçen Prizm yazıtında kral ilk beş yılında yaptığı askeri faaliyetlerini anlatmış ve Nairi ülkesinin 23 kralıyla yaptığı mücadeleleri bildirmiştir.Tiglath Pileser yazıtında:Geçilmesi zor yollardan ve patikalardan uzak ülkelerin üzerine yürüdüğünü 16 büyük dağı aştığını, Urumi ağaçlarından Fırat nehri üzerine köprüler yaparak Tumme ülkesine ulaştığını bildirir.Kral Tumme ile Dayaeni arasındaki 23 Nairi kralının savaş arabaları ve orduları toplayarak kendisiyle savaşa katıldıklarını belirtir.Savaşın sonunda ise korkunç silahlarıyla üzerlerine hücum ettiğini ve onların yenilgiye uğrattığını, 120 adet savaş arabalarını ele geçirdiğini ve 60 Nairi kralını mızrağının ucunda yukarı denize doğru takip ettiğini anlatır.⁽⁸⁰⁾

Tiglath Pileser bu büyük mücadele sonunda ele geçirdiği Diaeni kralı Sieni'nin adını da yazıtlarında vermiştir.Yazıtlarında Diaeni kralı Sieni'yi yakalayıp esir aldığından ve Asur'a götürdüğünden bahseder. Tiglath Pileser I Doğu Anadolu'ya yaptığı seferinden bahsettiği yazıtlarında

---

76. Yazıtların çeşitli tercümesi için bkz: D.D.Luckenbill, Ancient Records of Assyria and Babylonia I-II,Chicago, 1926 ; A.K.Grayson, Assyrian Royal Inscriptions I-II, Weisbaden, 1972-76.

77. Çilingiroğlu,Urartu ve Kuzey Suriye:Siyasal ve Kültürel İlişkiler,İzmir 1984,s.3-4.

78. Çilingiroğlu, Urartu Tarihi,EÜEF yay.Bornova 1994, s.6-9.

79. D.D.Luckenbill I, s.144.

80. Luckenbill I,s.236.

'Tumme'den... Dayaeni'ye'⁽⁸¹⁾ şeklindeki ifadeleri sıklıkla kullanmış ve böylece Nairi ülkelerinin sonuncusunun Dayaeni olduğunu belirtmiştir. Tiglath Pileser I Dayaeni'den bahseden bütün yazıtlarında Nairi ülkesinin en son kısmında yer aldığını belirtir. Salmanassar III döneminde de Dayaeni adını birçok yazıtta görürüz. Bunlardan birinde Dayaeni'nin tamamını ele geçirdiğini şehirlerini yakıp yıktığını ve mallarına el oyduğunu anlatmaktadır.⁽⁸²⁾

Salmanassar III kayıtlarından yaklaşık elli yıl sonra Urartu krallarından Menua (M.Ö.810–786) ve Arğişti I (M.Ö.786–764)'ye ait kayıtlarda Fırat'ın kolu Karasu'nun kaynak bölgesinin de dâhil olduğu alan için kullanılan 'Diauehi/Diauhi'adlı ülke ve beylikle karşılaşıyoruz. Diauehi ve Dayaeni tanımlarının aynı olduğunu düşünen bilim adamları Asur kralı III. Salmanassar'ın verdiği bilgilerden yararlanarak Diauehi/Dayaeni ülkesinin Karasu'nun kaynağına yakın bir yerde, Erzurum ve çevresinde olduğunu söylemişlerdir.⁽⁸³⁾

Diauehi/Dayaeni krallığının son dönemleri Urartu kralları Menua (M.Ö.810-786) ve Arğişti I (M.Ö.786-764) zamanına denk gelmektedir. Menua ve Arğişti yazıtlarına göre Diauehi krallığı sınırları içerisindeki tabii yol ve geçitleri de kullanarak Kuzeydoğu Anadolu'da bulunan zengin maden yataklarını işleterek bölgedeki en güçlü ve zengin beylik olmuşlardır.⁽⁸⁴⁾ Bu zengin potansiyelin farkında olan Urartu krallığı doğal kaynak ihtiyacını karşılayabilmek ve Diauehi sınırları içerisindeki tabii yol ve geçitlerden yararlanmak için, Menua ve Arğişti I döneminde bölgeye ardı ardına seferler düzenlerler. Arğişti I döneminde bölge tamamen ilhak edilir ve Diauehi beyliği Urartu'nun yıkılışına kadar bu krallığa bağlı olarak kalır.⁽⁸⁵⁾

3.3. Urartu Krallığı Döneminde Şiran ve Çevresi

M.Ö 9.yüzyıl Asurluların Doğu Anadolu'ya yaptıkları seferlerin sıklaştığı bir dönem olarak kabul edilir. O dönemde Doğu Anadolu'da Asur kaynaklarında Nairi ülkeleri olarak adlandırılan küçük krallıklar bulunmaktaydı.

---

81. Luckenbill I,s.236.

82. Luckenbill I,s.604.

83. Çilingiroğlu,Urartu,s.9.

84. Çilingiroğlu,1984,s.78.

85. Oktay Belli, Urartular Anadolu Uygarlıkları C.I, s.156.

Van gölü ve çevresinde dağınık halde yaşayan bu beylikler uzun dönemler Asur saldırılarına karşı savaşmak zorunda kalmışlardır.⁽⁸⁶⁾

M.Ö. 9.yüzyıl ortalarında Asur tehlikesinin artması, bunun yanında kuzeyde ve doğuda Medler ve İskitler gibi göçebe kavimlerin birer tehdit olması; Van gölü ve çevresinde yaşayan bu beyliklerin bir araya gelerek kendilerine ait bir birlik kurmalarını zorunlu hale getirmişlerdir.⁽⁸⁷⁾

Kurulan bu birlikler zamanla yeni bir devlete dönüşmüş ve M.Ö.9. yüzyılın ilk yarısında Urartu devleti kurulmuştur. Urartu kralı Aramu'nun krallık kentlerinden olan Sugunia ve Arzaşkun'dan sonra, merkezi Urartu krallığının gerçek başkenti, Sarduri I tarafından Tuşpa'da kurulmuştur.⁽⁸⁸⁾

Kuruluşu döneminde Van ve çevresinde etkili olan Urartu devleti kısa zamanda Anadolu'nun en güçlü krallıklarından biri olarak tüm Doğu Anadolu platolarını egemenliği altına almıştır. Urartu krallığının yükseliş dönemi Menua'nın(M.Ö. 810-786) hükümdarlığı döneminde başlamış olup Urartu devletinin egemenliği altına aldığı bölgelerin büyük bir kısmı onun döneminde fethedilmiştir.⁽⁸⁹⁾ Başkent Tuşpa ile Urartu egemenlik sahası içinde yer alan yöre ve ülkelerle ilişkiyi sağlayan askeri ve ticari yollar İşpuini(M.Ö. 825–810) döneminden itibaren kurulmaya başlanmıştır ki bu yolların en önemlilerinden biri de kuzeye ve kuzeydoğuya uzanan yollardır.⁽⁹⁰⁾

Menua döneminde askeri seferlerin başladığı Diauehi bölgesine ve buradan Bayburt üzerinden Karadeniz'e giden bu kuzey yolu Urartu ile bu yöre arasındaki ticarete olanak sağladığı gibi kuzey ülkelerinde zaman zaman baş gösteren tehlikeler karşı müdahale etme imkânı vermiştir.⁽⁹¹⁾ Kuzeybatı İran içlerinden Orta Anadolu'ya ve Karadeniz kıyılarına kadar uzanan bu yol Urartular zamanında gelişerek önem kazanmıştır. Aynı yol günümüze kadar yaklaşık 2700 yıldan beri kullanılmaktadır.⁽⁹²⁾

---

86. Belli ,Urartu, s.152.

87. Çilingiroğlu, Urartu, s.33.

88. Belli, Urartu, s.152.

89. Afif Erzen, Urartu, s.29.

90. Kemalettin Köroğlu, Urartu Krallığının Kuzey Yayılımı, Bellekten C.64,sayı 241, s 716.

91. Çilingiroğlu, Urartu,s.52.

92. Belli, Urartu,s.183.

Urartuların Kuzeydoğu Anadolu'yla olan ilişkileri çoğunlukla Menua ve Arğişti dönemlerinde meydana gelmiştir. Urartu'nun Kuzeybatısındaki Erzurum-Erzincan ovalarının kuzeyinden Karadeniz dağlarının eteklerine kadar uzanan topraklardaki Diauehi krallığı Urartuların kuzeye açılmalarını engelleyen başlıca düşmandı. Bu nedenle Menua ve Arğişti I döneminde bu bölgeye sıklıkla seferler düzenlenmiştir. Erzurum - Horasan yakınlarındaki Yazılıtaş ve Horasan ile Sarıkamış arasındaki Süngütaş yazıtlarından öğrendiğimiz bu seferler Menua döneminde başlamıştır.⁽⁹³⁾

Yazıtlarda Menua'nın Diauehi ülkesini ele geçirdiğini, başkent Şaşılı'yı zapt ettiğini ve Diauehi Kralının bağışlanmak amacıyla Urartu Kralının ayaklarına kapanarak yalvardığı yazılıdır.⁽⁹⁴⁾ Ancak Menua'nın tüm uğraşlarına rağmen tüm Diauehi krallığı yeniden dirilecek ve kesin olarak I. Arğişti döneminde Urartu egemenliğine girecektir.⁽⁹⁵⁾

I. Arğişti'nin kuzey seferinden elde ettiği ganimet ve vergilerin listesine bakıldığında Kuzeydoğu Anadolu'ya yapılan seferlerin amacı daha iyi anlaşılacaktır. Diauehi kralı Arğişti'ye büyük ve küçükbaş hayvanların yanı sıra 41 mina saf altın, 37 mina gümüş ve 10 bin mina bakırı haraç olarak vermiş ve bunların bir kısmını da her yıl vergi olarak ödemeyi de kabul etmiştir.⁽⁹⁶⁾ Tüm bunlara bakıldığında amacın geçit ülkelerinden Karadeniz sahiline inen kuzey yolunun kontrolünü sağlamaya ek olarak Kuzeydoğu Anadolu bölgesinin zengin yeraltı kaynaklarından faydalanmak olduğu görülmektedir. Arğişti Aras nehri civarını da egemenlik altına aldıktan sonra kuzey ve kuzeydoğu ülkelerindeki sorun çözülmüş ve M.Ö.714'deki Kimmer saldırılarına kadar yörede önemli bir sorun veya tehdit yaşanmamıştır.⁽⁹⁷⁾

Günümüze kadar yapılan araştırmalarda Kuzeydoğu Anadolu'da ender bulunan Urartu kalıntılarında çeşitli Urartu krallarının genişleme hareketini kanıtlayan bulgular vardır. Bu verileri Van gölü ve çevresindeki bulgularla

---

93. Köroğlu, Belleten 64,s.719; G.A.Melikişvili, Urartskie Klincobraznye Nadpisi, Moscow, 1960.

94. Melikişvili, UKN, No:36-37.

95. Çilingiroğlu, Urartu, s.63.

96. Çilingiroğlu, Urartu,s.67.

97. Çilingiroğlu, Urartu,s.70.

karşılaştırdığımızda Kuzeydoğu Anadolu ile olan ilişkilerin varlığı belirlenmiş olup, bu ilişkilerin daha çok Menua, Arğısti I ve Sarduri II dönemlerinde kurulduğu görülmüştür.Urartu yönetiminin ve eyaletlerinin sınırı tam olarak tespit edilmemiş olup⁽⁹⁸⁾Şiran ve çevresinde Urartu varlığını kanıtlayacak bir bulguya şu ana kadar rastlanamamıştır.

3.4.Kimmer-İskit Akınları Döneminde Şiran ve Çevresi

Anadolu'nun kültürel birikiminde yerleşik uygarlıkların yanında yağmacı ve saldırgan nitelikleriyle tanınan Kimmer ve İskit gibi göçebe topluluklarda etkin olmuştur.⁽⁹⁹⁾

Kimmer adına Anadolu yazıtlarında ilk defa Asur kaynaklarında 'Caimirrai' olarak Kral Sargon'a (M.Ö.722-705) valileri tarafından gönderilen mektuplarda rastlamaktayız.⁽¹⁰⁰⁾ Asur kralı Asarhaddan (M.Ö.680-668) dönemine ait yazıtlarda ise Gimirrai ve Aşguzai'lerden bahsedilmektedir.Adı geçen bu kavimlerden ilkinin Kimmerler ikincisinin ise İskitler olduğu kabul edilmektedir.⁽¹⁰¹⁾

Kimmerler M.Ö.II.yy başlarından M.Ö.VIII. yüzyıla kadar merkezi Kırım olmak üzere Karadeniz'in kuzeyinde Doğu Avrupa bozkırlarında ve Kafkasya bölgesinde yaşamışlardır.⁽¹⁰²⁾

M.Ö.VIII.yy'dan itibaren İskitlerin baskılarına karşı yaptıkları mücadelelerde yenilmişler ve buldukları bölgeyi terk etmek zorunda kalmışlardır.Kafkas geçitlerini aşan Kimmerler Kuzeydoğu Anadolu'ya girmişler ve Urartu topraklarına yayılarak Anadolu'yu istila etmeye başlamışlardır ki bunların ardından da İskitler gelmektedir.⁽¹⁰³⁾

Kafkas dağlarını aşıp Anadolu'ya geçen Kimmerler için Urartu

98. A.Parker,Northeast Anatolia, s.133.

99. Oya San, 'Bazı Bulgular Işığında Anadolu'da Kimmer ve İskit Varlığı Üzerine Gözlemler', Belleten 2000, C-64, Sayı 239,s,2.

100. Ekrem Memiş, İskitlerin Tarihi, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1987,s,25.

101. Memiş, İskit Tarihi , s,3.

102. M.T.Tarhan, Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler, I.Araştırma Son.Top, Ankara, 1984,s,109-120. (Ayrı Basım); M.T.Tarhan, Eskiçağda Kimmer Problemi, 8.T.T.Kongresi, 1979,s,355.

103. Tarhan, 1984, s 110; Memiş,İskit Tarihi,s,25; Çilingiroğlu, Urartu,s,99; Tarhan, 1979,s,355.

toprakları bir geçiş bölgesi durumundaydı. Kimmer akınları I.Rusa döneminde başlamış ve Arğışti II. döneminde de devam etmiştir.Özellikle Arğışti II uzun bir süre kuzeye yönelerek bu atlı göçebelerle savaşımış, fakat bu savaşlar yenilgiyle sonuçlanmıştır. Arğışti II aldığı yenilgiler üzerine ülke topraklarını korumak amacıyla Kimmerlerin kendi ülkesinden geçerek batıya doğru ilerlemelerine izin vermiştir.⁽¹⁰⁴⁾

II. Rusa döneminde Asurlara karşı Kimmerlerle bir anlaşma yapılmıştır. Böylece bazı Kimmer boyları Urartu topraklarında kalmış ana göç kolu batıya doğru ilerlemiştir.⁽¹⁰⁵⁾Bazı Kimmer boylarının ise kuzeye doğru hareket ederek Karadeniz sahillerine ulaştıkları ve Sinopa'yı tahrip ederek buraya yerleştiğini yazılı kayaklardan öğrenmekteyiz.

Bu dönemde Anadolu'da etkili olan bir diğer atlı göçebe kavim İskitlerdir. İskitler de Kimmerler gibi Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya girmiş ve tüm Anadolu'yu etkisi altına almaya başlamıştır.

Kuzeyden Urartu ve Mana ülkesine gelmeye başlayan İskitler, büyük gruplar halinde Mana ülkesinde ulaşmaya başlayınca, Urartu kralı II.Rusa İskitlerle bir anlaşma yapmış ve İskitler Urartu topraklarını savaşız geçerek Mana ülkesine varmışlardır. Böylece II.Rusa İskitler'le savaşmak zorunda kalmamış, ülkesinin yağmalanmasını engellemiş ve Asur devletine karşı bir müttefik kazanmıştır.⁽¹⁰⁶⁾

Asurlular ilk olarak Asarhaddan döneminde Kimmer tehdidiyle karşı karşıya kalmışlardır.Kimmerler Asurlulara karşı Manalar ve Medlerle ittifak yapmışlardır.Bunun üzerine Asarhaddan İskit krallı Barlatva'ya kızını vererek bir anlaşma yoluna gitmiş, böylece onu Kimmerler ve Manalara karşı savaşmaya teşvik etmiştir.⁽¹⁰⁷⁾

Kimmer-İskit mücadeleleri Kimmerlerin batıya doğru hareketinin devam etmesine neden olmuştur.Kimmerler Frigya'daki Midas hanedanlığını yıkmış, Frig şehirlerini tahrip etmiş, Lidya üzerine yürümüş ve Grek sahil şehirlerini yağmalamışlardır.Bazı Kimmer boyları ise Paphlagonia üzerinden Karadeniz

104. Çilingiroğlu, Urartu,s,99; Tarhan, 'The Structure of the Urartian State', Anadolu Arkeolojisi IX,1983,s 295-310

105. San, 2000,s.3.

106. Tarhan, 1984,s,113; Çilingiroğlu, Urartu,s,105.

107.Memiş,İskit Tarihi,s 26; Tarhan, 1984,s 113.

sahillerine ulaşırlar ve Sinop'u tahrip ederek bu yörede yerleşirler.⁽¹⁰⁸⁾

Daha sonraki dönemlerde İskitlerin Anadolu'daki varlıklarına ilişkin bilgiler Xsenophon'un anlattıklarında yer alır. On bin paralı Grek askerinin Doğu Anadolu üzerinden Trabzon'a, buradan da kara ve deniz yoluyla vatanlarına götürülüşünün anlatıldığı Anabasis'te; 'Bundan sonra dört plethron genişliğindeki Harpasos nehrine(Çoruh Nehri) kadar ilerlediler. Buradan da Skythenlerin (İskitler) memleketine girerek bir ovada dört günde yirmi parsang gittiler ve köylere vardılar. Burada üç gün kalarak erzak tedarik etiler.' İfadelerinden M.Ö. IV. yüzyılda bazı İskit topluluklarının Anadolu'da hala varlık gösterdikleri anlaşılmaktadır.⁽¹⁰⁹⁾

Anadolu'da Kimmer ve İskitlere ait arkeolojik materyaller sayıca fazla değildir. Materyallerin çoğu yağmalandıkları için kentlerin tahrip tabakaları içerisinde bulunmuştur.

Günümüze kadar yapılan araştırmalarda Şiran ve çevresinde bu döneme ilişkin herhangi bir buluntuya rastlanmamıştır.

3.5. Pers İmparatorluğu Döneminde Şiran ve Çevresi

M.Ö.1300'lü yıllarda Kafkaslar yolu ile kuzeybatı İran'a giden Medler ve Persler Hint-Avrupa'lı bir kökene dayanırlar. Medler ve Persler tarih sahnesine ilk olarak M.Ö.843–835 yılları arasında Asur kralı III. Salmanassar'ın yıllıklarında Persua ve Medes adlarıyla çıkarlar.

M.Ö.615 yıllarından itibaren Babiller ve İskitler ile birleşerek Asur imparatorluğuna son veren Kyaxares, Urartu devletlerinin topraklarında dâhil olmak üzere tüm Doğu Anadolu topraklarını ele geçirmiş ve ülkesini Halys ırmağına kadar genişletmişti. Böylece en batıdaki Lidya dışında tüm Batı Asya, kuzeyde Med, güneyde Babil olmak üzere iki güç arasında bölünmüş oldu.⁽¹¹⁰⁾

Astyages (M.Ö 585–550) dönemine geldiğinde Medler zayıflamaya başlamış ve İran'da Akhamenes liderliğinde Persler yeni bir devlet olarak güçlenmeye başlamışlardı.

108. Oya San, 2000, s.8; M.T. Tarhan, 1984, s.112; Memiş, 1987, s.26.

109. Xsephonon, Arabasis, IV. Kitap, 7. Bölüm, 18. paragraf.

110. Veli Sevin, 'Anadolu'da Pers Egemenliği', Anadolu Uygarlıkları C II, s.310.

Kyras döneminde Anadolu ve Medlerin hakim olduğu bölge tamamen ele geçirilerek Halys ırmağına(Kızılırmak) kadar uzanan Anadolu toprakları Perslerin hakimiyetine girdi. Batıya doğru hareket ederek Lidya ve Batı Anadolu'daki diğer devletlerle uzun süren savaşlar yaptı.⁽¹¹¹⁾

M.Ö.547'de Sardeis'i alıp Lidya hanedanına son verdikten sonra Babil üzerine yürüdü. M.Ö.529'da Aras ırmağı ötesinde yaptığı bir savaşta öldü.Doreios başa geçtiğinde imparatorluk sınırları İndos ve Aksos(Amuderya) nehirlerinden Karadeniz'e, Nil deltasından Ege ve Akdeniz kıyılarına kadar uzanmaktaydı. Tüm Anadolu bu sınırlar içerisinde bulunmaktaydı ve iki yüz yıl daha öyle kalacaktı.⁽¹¹²⁾Perslerin tüm Anadolu'yu iki yüz yıl egemenliği altında tutmasının en önemli sebebi Anadolu'nun sahip olduğu düzenli yol ağıdır.Bu yollardan en önemlisi Batı Anadolu kıyılarından başlayıp İran içlerine kadar uzanan kral yolu idi.⁽¹¹³⁾

Bunun yanı sıra imparatorluğun idari yapısı Darius zamanında satraplıklara ayrılmış ve buraların yöneticileri merkeze bağlı kişilerden seçilmişti.Bu satraplıklardan altın ve gümüş olarak vergiler alınırdı.⁽¹¹⁴⁾

Persler ele geçirdikleri bölgelerdeki halkları İranlılaştırma politikası gütmemiş, halkların dinlerine ve yaşam biçimlerine saygı duymuşlardır. Ele geçirdikleri ülkelerdeki yerli öğelerin ve yerli kültürlerin gelişmelerine engel olmamışlardır.⁽¹¹⁵⁾

3.6. Roma Döneminde Şiran ve Çevresi

Şiran ve çevresiyle ilgili yapılan arkeolojik araştırmaların yok denecek kadar az olması Şiran'ın M.Ö.'ki tarihiyle ilgili verilen bilgilerin hep ihtimal dâhilinde olmasını gerektirmiş, net bilgiler verilememiştir. Roma dönemi ise Şiran tarihi için daha net bulguların elde edildiği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Tıpkı Şiran gibi Gümüşhane'nin bir ilçesi olan Kelkit'te yapılan arkeolojik çalışmalar Roma döneminde Lejyon olarak kullanılan bir kentin,

---

111. Sevin, Persler,s,311.

112. Seton Lloyd, Türkiye'nin Tarihi,TÜBİTAK, Ankara 1997, Çev.Ender Varinlioğlu, s,121.

113. Lloyd, Türkiye,s,124.

114. Sevin, Persler,s,315.

115. Sevin, Persler,s,328.

Satala antik kentinin kalıntılarını ortaya çıkarmıştır. Şiran'da ise son birkaç yıldır yapılmaya başlanan arkeolojik araştırmalar sonucu ortaya çıkarılan Kadıçayırı ve Araköy kaya mezarları, Anadolu'da bulunan benzer kaya mezarlarıyla karşılaştırılmış ve Şiran'ın Satala antik kentine olan konumu da göz önünde bulundurularak bu kaya mezarlarının Roma dönemine ait olduğu düşünülmüştür. Roma dönemi Lejyon kentlerinden biri olan Satala'da ilk bilimsel çalışma 1874 yılında Trabzon konsolos temsilcisi Alfred Biliotti tarafından yapılmış olup, bölge hakkında yapılan en kapsamlı çalışma olma özelliğini taşımaktadır.⁽¹¹⁶⁾ 1873 yılında köylüler tarafından bulunan ve halen British Musseum'da sergilenen Bronz Afrodit başı ve buna ek olarak bulunan bronz heykel parçaları Satala'da kapsamlı araştırmaların başlatılmasına sebep olmuştur. Bölgenin Satala antik kenti olduğunun doğrulanması ise XV. Legion Apolilinares'in armasını taşıyan tuğla parçalarının bulunması ile gerçekleşmiştir.⁽¹¹⁷⁾ Kaldı ki Legion Apolilinares'in karargâhının Satala'da olduğu bilinmektedir.⁽¹¹⁸⁾

363 yılında Bizans devletinin doğu sınırını oluşturan Satala uzun yıllar Anadolu'nun kuzey doğusunda Roma sınırını korumuş olmasıyla askeri açıdan önemli bir yer edinmişti. Roma ordusu ilk defa III. Mithradates savaşı(M.Ö.74–64) sırasında Fırat ve Dicle nehrinin ötesine geçmişti. Bu tarihten sonra 150 yıl boyunca Romalılar çoğunluğu başarısızlıkla sonuçlanan birçok doğu seferi düzenlemişlerdir. İmparator Vespasianos dönemine kadar Anadolu'da Fırat nehrini esas alan belirgin bir sınır çizilmemiştir. Bu dönemde Kommagene krallığı topraklarının ele geçirilmesi Roma ordularını Part imparatorluğunun sınırlarına kadar getirmiştir. Daha kuzeydeki Armenia krallığı ise iki imparatorluk arasında tampon vazifesi görmüştür.⁽¹¹⁹⁾ I.yüzyılda imparator Domitianus ve Nerva zamanında, denize kadar uzatılan ve bütün küçük Asya'yı kat eden Kapadokya dâhilindeki askeri yolların bitim noktası Satala'da sağlanmıştır.

---

116. C.S.Lightfoot,"Roma İmparatorluğunun Doğu Sınırı ve Satala", 1992 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları, 1993,s,118.

117. Gülyüz Uslu, Gümüşhane Çevresinin Tarihi ve Sanat Eserleri, 1980,s,74.

118. W.M.Ramsay, The Historical Geography of Asia Minor, 1980,s,255.

119. Lightfoot, Satala,s,118.

Doğu yollarından biri XV. Legion'un bulunduğu Satala'dan Arauaka ve Melitene'ye geçer, oradan Samosata üzerinden Suriye'ye varırdı.⁽¹²⁰⁾

Iustinianos I.Ermenistan'dan Metropolü Leontopolis olmak üzere yeni bir il kurup buna Thedosiopolis Satala, Nicopolis ve Kolonia'yı da dâhil etmiştir.⁽¹²¹⁾Iustinianos'un ölümüyle Satala da önemini kaybetmiştir. Satala'daki Roma kalıntıları günümüz köy halkı tarafından büyük ölçüde tahrip edilmiştir.Yüzeydeki kalıntıların kıymetli taşları çeşitli yerlerde yapı malzemesi olarak kullanılmıştır.Satala'daki kalıntıların en iyi değerlendirme imkânını 1874'te buraya gelen Biliotti elde etmiştir.⁽¹²²⁾ Onun tespit ettiği kalıntıların birçoğu günümüzde gözlenememektedir.1989–1990 yıllarında Satala'da yüzey araştırması yapan Lightfoot ve ekibi de kalıntıların fazla olmadığından bahsetmiş var olan kalıntılardan bölgedeki yapıların değerlendirilmesini yapmışlardır.⁽¹²³⁾Günümüzde en iyi gözlenebilen yapı Biliotti ve Lightfoot tarafından bazilika (Lev.1.a) olarak adlandırılan kemerli bir yapıya ait kalıntılardır.

Biliotti bazilika olarak tanımladığı yapıyı şöyle anlatıyor:'Bina Bizans kilisesi veya daha çok bazilika görünümündedir. Doğuya bakan bir kilise sahını, ortada bir neften, altı tane kemer oluşturan ayaklardan ve doğu ucunda bir apsisten oluşmaktaydı. Altıncısı hariç her plasterin arası 3,81 m dir ve bu plasterler altı tane kemer oluşturmaktadırlar. Kemerlerin sonuncusu apsisi oluşturan duvarla 3 m uzaklıktadır. Kuzey holün genişliği 5.20 m, kilise sahınının genişliği ise 7.60 m dir. Sahının boyu 37 m, apsisi boyu ise 11,5 m dir. Batı duvarını keşfedemediğini belirten Biliotti, kuzey ve doğuda da kalıntılara rastladığını belirtmiştir.⁽¹²⁴⁾ Erken Bizans dönemine ait birçok mezar kalıntısının bu yapının çevresinde bulunmuş olması nedeniyle yapı bu döneme aittir. Bu yapının Satala'nın koruyucu azizi Eugenios'a adanmış bir bazilika olduğu düşünülebilir.⁽¹²⁵⁾

---

120. Uslu, Gümüşhane, s,74.

121. Ramsay , Asia Minor,s,325.

122. T.B.Mitford ,'Biliotti's Excavations at Satala', Anatolian Studies 24,1974,s,221.

123. C.S Lightfoot, '1990 Satala Yüzey Araştırması', IX.Araştırma Sonuçları Toplantısı,1992,s289-302.

124. Mitford, Satala ,s,235.

125. Lightfoot, 1990 Yüzey Araştırması,s,291.

Bazilika dışındaki bir diğer kalıntı günümüzde sadece az miktarda yıkıntının kaldığı kaledir.15.7 hektarlık bir alanı kaplayan kale duvarları oldukça aşınmış durumdadır. Gözlenebilen kalıntılar M.S.6. yüzyıla tarihlenmektedir.⁽¹²⁶⁾Fakat daha erkene ait lejyon kalesi üzerine inşa edildiği çok belirgindir. Kale olasılıkla M.S.75 yılından biraz sonra imparator Vespasianus'un doğu sınırını yeniden düzenleme çalışmaları sırasında kurulmuştur.⁽¹²⁷⁾Kalenin kapladığı alana bakarak Satala'nın yaklaşık 20–25 hektar arasında bir arazi kaplayan diğer lejyon kalelerinden daha küçük olduğu görülmektedir. Bu kalenin en yakın benzerleri sırasıyla 16,5 ve 16,8 hektarlık alanlar kaplayan Nijmegen ve Lincoln kaleleridir.⁽¹²⁸⁾Pers saldırılarına karşı güçlendirilen yapı iç ve dış kale bölümlerinden oluşmaktaydı. İç kale çevreye egemen bir tepe üzerine yapılmıştır.Lightfoot'un belirttiği kaleye ait kalıntılar burçlar bugün ayakta değildir. Satala'da yaptığımız araştırmalarda kaleye ait kalıntı bulunamamıştır. Olası kalıntılara ait taş bloklarının da bahçe duvarlarında kullanıldığı gözlemlenmiştir.Kalenin batısında bulunan ve Biliotti tarafından geniş kare bir mekan olarak tanımlanan bir diğer kalıntı su kaynağını çevreleyen yapılardır.⁽¹²⁹⁾ Bu yapı Mitford tarafından bulunamamıştır. Yapının batı kenarı Satala yerleşimine egemen olan tepeliğin doruğuna kadar uzanmaktadır.⁽¹³⁰⁾ Tepede oldukça gür bir su kaynağı bulunmaktadır. Günümüzde köyün su ihtiyacı buradan sağlanmaktadır. Büyük olasılıkla antik yerleşimin su ihtiyacı da buradan karşılanmıştı. Bu yapının hem hayati önem taşıyan su kaynağını koruma görevini yerine getirdiği hem de Satala yerleşimine batıdan gelebilecek tehlikeleri gözlediği açıkça ortadadır.Biliotti batıda köye egemen bir tepelikte bulunan kare şeklindeki bu yapının köyü korumak için bir hisar olduğu görüşündedir. Kalıntılar arasında bir su kaynağının da geçtiğini belirtir.⁽¹³¹⁾ Kalenin su ihtiyacını karşılayan sarnıç

---

126. Lightfoot, Satala,s,124.

127. Lightfoot, Satala,s,123.

128. C.S.Lightfoot, '1989 Satala Yüzey Araştırması', VIII.Araştırma Sonuçları Toplantısı, 1991,s,300.

129. Mitford, Satala,s,221-224.

130. Lightfoot, 1989 Yüzey Araştırması,s,302.

131. T.B.Mitford, Further Inscriptions From The Cappadocian Limes, ZPE 71, 1988,s,228.

yerinin önüne bir set çekilerek bugünkü köyün bağ ve bahçe sulaması için bir havuz haline getirilmiştir. Günümüzde yıkıntı halinde de olsa görülebilecek kalıntılardan birisi hamamdır. Biliotti hamam için şu bilgileri vermektedir: 'Kimliğini belirlediğim tek eski bina batı duvarının çok yakınında bulunan hamamdır. Birisi 4.25 X 4.90 m, diğeri 5.5 X 2.5 m ölçülerindeki bu iki mekandan küçük olanına 60 cm'lik bir kapı açıklığıyla giriş sağlanıyordu. Yine benzeri şekilde kubbelendirilmiş 2 m genişliğinde hiç tahrip olmamış bir antresi bulunmaktaydı.'⁽¹³²⁾ Mitford'un ziyareti sırasında bu iki mekandan biri ahır diğeri fırın olarak kullanılıyordu.

Satala'da bulunan en önemli yüzey kalıntısı şimdi British Musseum'da bulunan Bronz Aphrodit Başıdır. (Lev.1.b) Eser Biliotti'nin kayıtlarına göre 1872 yılında Sadak köylülerinden Yusuf adlı kişinin tarlasını sulamak için kazarken rastlantı sonucu bulunmuştur.⁽¹³³⁾

Baş hafifçe sol tarafa eğilmiştir, yüz üçgene yakındır. Yumuşak küçük çeneye her iki yandan sarkan dalgalı saçlar etki etmektedir. Daha uzun saçlar ise kulağın arkasından aşağıya uzanmaktadır. Saçlardan yarım ay şeklinde sağlı sollu iki parça alın üzerine düşmektedir. Mitford eserin geç Helenistik yada erken Roma dönemine ait olabileceğini söylemektedir.⁽¹³⁴⁾ Higgins ise M.Ö.150' de yapılmış Grek veya Helenistik kökenli yada roma kopyası kalıp dökümü olabileceğini söylemiştir. Doğu Pontus'ta medeniyetin 2. veya 3. asırda en yüksek seviyeye ulaştığını heykel başının da bu sıralarda Satala'ya gelmiş olabileceğini söylemiştir.⁽¹³⁵⁾ Satala'dan çıkarılan mezar stelleri (Lev.2.a) sütun altlıkları ,sütun başlıkları ve diğer sütun parçaları ile Nike kabartması ve Lahit kapağı (Lev.2.b) günümüzde Erzurum Bölge Müzesinde teşhire sunulmuştur. Trabzon Müzesi ve İstanbul Arkeoloji Müzesinde de Satala kentine ait sikkeler, armalı kiremit parçaları ve pişmiş topraktan yapılmış bir kandil bulunmaktadır. Bölgeden çıkarılan en önemli kalıntılardan biri olan Bronz Aphrodit Başı ise yurtdışına çıkarılmış olup, günümüzde British Musseum'da sergilenmektedir.

---

¹³². Mitford, Satala, s,232.

¹³³. Mitford, Cappadocian Limes, s,230.

¹³⁴. Mitford, Satala, s,235.

¹³⁵. Mitford, Satala, s,236.

Yüzeydeki yapılar ise; bazilikaya ait kemer kalıntısı, kaleye ait yıkıntılar ile ev ve bahçe duvarlarında kullanılmış olan mimari parçalardan ibarettir.

1988-90 ve 1993 yıllarında bölgede araştırma yapan Sagona Helenistik Roma dönemine ait buluntular veren 27 yerleşme tespit etmiştir. Buluntuların büyük bir kısmı Gümüşhane iline bağlı Kelkit ilçesindedir. Satala ve çevresindeki Handeresi mevki, Ali meydanı ve Güneyçevirme köyündeki Çengiler tepede yerleşim yerlerine rastlanmıştır. Gümüşhane'nin Köse ilçesine bağlı Kabaklıtepe köyündeki Karakilise tepe ile Bayburt ovasındaki Örenşar yerleşmeleri de Helenistik döneme ait buluntu veren merkezlerdir⁽¹³⁸⁾

S.Çiğdem 2002 yılında Gümüşhane'de başladığı ve hala devam eden araştırmaları sonucunda Gümüşhane'nin 48 km güneybatısında bulunan Şiran ilçesinin 21 km kuzeybatısındaki Araköy'de Cevizlibağ veya Kayalık mevki olarak adlandırılan bölgede kaya mezarı kompleksi tespit etmiştir.⁽¹³⁷⁾ Bir diğer kaya mezarı Şiran ilçesinin 18 km batısında bulunan Kadiçayırı köyünün kuzeybatısında Kabilge olarak adlandırılan ormanlık alan içerisinde tespit edilmiştir.⁽¹³⁸⁾

Detaylı bilgilerini bir sonraki bölümde aktaracağım söz konusu kaya mezarlarının kesin olarak tarihlendirilmesini sağlayacak veriler kısıtlıdır. Bu kaya mezarlarının plan anlayışındaki benzerlikler ve Satala lejyonuna olan yakınlığı Roma dönemine tarihlendirilmelerini mümkün kılmaktadır.

136. A.Sagona-C.Sagona, Bayburt Survey, s,148vd.

137. Süleyman Çiğdem-Nurettin Öztürk, Gümüşhane/Şiran-Araköy Kaya Mezarları Kompleksi,(Baskıda)

138. Süleyman Çiğdem, Gümüşhane/Şiran-Kadiçayırı Kaya Mezarı,(Baskıda)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.KAYA MEZARLARI VE HÖYÜKLER

4.1.Kaya Mezarları

4.1.1.Kadıçayırı Kaya Mezarı

Şiran'ın 18 km batısındaki Kadıçayırı köyünün kuzeybatısında Kabilge olarak adlandırılan ormanlık alan içerisinde Kaya mezarı köye hakim bir yamaçta bulunmaktadır. Giriş 695cm x 250cm ebatlarındaki doğu cephesinden sağlanmıştır. Mezarın kapısı kırılmış ve girişin çerçevesi tahrip edilmiştir. Giriş 100cm yüksekliğinde 80 cm genişliğinde ve 45cm kalınlığındadır. Dikdörtgen giriş silmesizdir. Giriş önünde 24cm'lik bir alandan tek basamakla ölü çukuruna inilmektedir. Ölü çukuru 83cm x 84cm ölçülerindedir. Çukurun etrafı 57cm x 55cm x 57cm genişliğinde üç seki ile çevrilmiştir. Kaya mezarı (Lev.3.a) 194cm x 184cm ebatlarında olup yaklaşık olarak kare planlıdır.⁽¹³⁹⁾ Giriş dışındaki bölümler iyi bir işçilikle işlenmiştir. Üst kısım semerdam şeklindedir. Kadıçayırında tarihlendirmeyi sağlayacak herhangi bir bulguya rastlanmadığından dolayı kaya mezarının tarihlendirmesi, Anadolu'nun değişik bölgelerinde bulunan benzer kaya mezarlarıyla karşılaştırılması, ayrıca bölgedeki Urartu, Akhamenid ve Helenistik - Roma etkisinin göz önüne alınması ve Roma'nın önemli bir garnizonunu oluşturan Satala'ya olan yakınlığı Kadıçayırı kaya mezarının Roma dönemine tarihlendirilmesini zorunlu kılmıştır.

4.1.2. Araköy Kaya Mezarı Kompleksi

Şiran'ın 21km kuzeybatısındaki Araköy'ün batısında Cevizlibağ veya Kayalık mevki olarak adlandırılan düz ve kayalık bir alanda bulunmaktadır. İri boyutlu bir kayanın kuzey cephesi düzleştirilerek, cephenin ortasına denk gelecek şekilde bir mezar yerleştirilmiştir. Zeminden 60cm yükseklikte kuzey girişli, tek odalı ve iyi işçilikli bir mezardır. Mezara girişi sağlayan düzgün dikdörtgene yakın kapı içten düz, dıştan tek silmeyle çevrelenmiştir.

210cmx200cmx120cm ölçülerinde kareye yakın tek odaya 90cmx105cm

---

139. Süleyman Çiğdem, Gümüşhane/Şiran-Kadıçayırı Kaya Mezarı, (Baskıda)

silmeli dış profilli 60cm x 78cm boyutlarında dromos sayılacak kısa bir kapıyla girilir. Mezar tabanında kapıya yakın açılmış 80cm x 100cm x 40cm ölçülerinde dikdörtgen planlı bir çukur vardır. Çukurun etrafı 60cm x 70cm x 60cm boyutlarında üç sekiyle çevrilmiştir. Girişin solunda duvarın ortasına denk gelecek şekilde 47cm x 51cm x 20cm boyutlarında bir niş vardır.

Kaya mezarı(Lev.3.b) ile ana kayaya işlenmiş olan bu kalıntıların çağdaşlığı ve aralarında organik bir bağın var olup olmadığı bilinmemektedir. Ancak yakın konumda olmalarından hareketle bunların ilişkili olduğu düşünülürse yaklaşık 200m²'lik bir kutsal alan oluşturulduğu ve böylece nişlerle mezarın dokunulmazlığı vurgulanmıştır. Araköy kaya mezarı kompleksi hem plan anlayışındaki benzerlikler hemde Satala lejyonuna olan yakınlığından dolayı Roma dönemine tarihlendirilmiştir. Fakat bölgede ileriki yıllarda yapılacak olan çalışmalar kaya mezarının tarihlendirilmesinde daha net sonuca ulaşılmasını sağlayacağı muhtemeldir. ⁽¹⁴⁰⁾

4.2.Höyükler

4.2.1.Araköy/Könger Höyük

Şiran'ın 24km batısındaki Araköy içerisinde Araköy kaya mezarının yakınındadır. Kuzey-Güney doğrultusunda 38m, Doğu-Batı doğrultusunda 33.30m ve 10m yüksekliğindedir. Höyüğün Doğusu ve Kuzeydoğusu tamamen tahrip edilmiş durumdadır. Höyükte siyah, mat ve parlak Karaz türüne benzeyen keramikler(Lev.4a.b) ile çok açık kırmızı demir çağı ve orta çağ keramikleri bulunmuştur. Keramikler dışındaki buluntular ise 1 Adet İşlenmiş obsidyen alet, bol miktarda obsidyen parçaları ve maden cürufudur. Höyüğün içi hafriyatla boşaltılmış olup hafriyat toprağı içerisinde maddi kalıntılar vardır. ⁽¹⁴¹⁾

4.2.2.Çeştepe

Şiran'a 18km uzaklıkta olan Alıç köyü yolunun 16. kilometresinde olup Alıç köyüne 2km uzaklıktadır. Alıç köyü yolu höyüğün güney, güneybatı ve Batı

140. S.Çiğdem-N.Öztürk,Şiran-Araköy (Baskıda)

141.S.Çiğdem-H.Özkan-H.Yurttaş,2003 Yılı Gümüşhane Yüzey Araştırması,22.Araştırma Son. Top. C.I, s.294

doğrultusunda 10m, Kuzey-Güney doğrultusunda 23m ölçülerindedir. batı kısmını çevrelemektedir. Höyük (Lev.5.a) köyün güneydoğusunda bulunmakta köy halkı tarafından Çeştepe olarak adlandırılmaktadır.Doğu-Höyükte gri, koyu gri mat keramikler ve devetüyü, krem ve kremit renklerinde çok sayıda keramik(Lev.5.b) bulunmuştur.

4.2.3. Evliyatepe I

Şiran'ın 18km batısında Alıç köyünün 1km kuzeyinde bulunmaktadır. Höyüğün etekleri tarla olarak kullanılmaktadır. Doğu-Batı doğrultusunda 23.50m, Kuzey-Güney doğrultusunda 37m ölçülerindedir. Höyük(Lev.6a) üzerinden çok sayıda keramik(Lev.6b) toplanmış olup keramikler genelde açık ve koyu kiremit renktedir. Açık yoktur. Ve parçalardan 4 tanesi el yapımıdır.

4.2.4. Evliyatepe II

Alıç köyünün kuzeyinde Evliya Tepe I (Lev.7.a) höyüğünün hemen güneyindedir.Doğu-Batı doğrultusunda 110m, Kuzey-Güney doğrultusunda 140m ve 68m yüksekliktedir. Höyükten az sayıda keramik(Lev.7b-8a) toplanmış olup, keramikler genelde açık kremit rengindedir.

4.2.5. Paşapınarı

Şiran'ın 17km batısında yer alan Paşapınarı köyü girişindedir.(Lev.8.b) Kuzey-Güney doğrultusunda iki tepelikten oluşuyor görünümündedir.Höyüğün güney kısmında bir kiliseye ait olduğu köylüler tarafından söylenen yapı taşları görülmektedir.Höyüğün kuzey kısmı üzerinden siyah, kahverengi ve kremit renklerinde keramikler(Lev.9.a) toplanmış olup geneli açıksızdır.Doğu-Batı doğrultusunda 58m, Kuzey-Güney doğrultusunda 42m ölçülerindedir.Köy yerleşkesi höyüğün hemen eteklerinde kurulmuştur.

4.2.6. Jandarma Ormanı

Şiran-Kelkit karayolunun kuzeyinde Şiran'ın 5km doğusunda olup köy halkı olarak Jandarma Ormanı(Lev.9.b) olarak adlandırılmaktadır.Şehit Firdevs Hatun türbesinin kuzeyindedir. Höyükten çok sayıda keramik parçası

toplanmıştır.(Lev.10.a.b) Keramiklerin büyük bir kısmı kiremit, açık kiremit, kahverengi ve devetüyü renklerinde olup gri ve siyah keramiklerin sayısı da fazladır. Keramikler genelde çark yapımı olup açıktır.Höyük 1990 yılında A.Sagona tarafından incelenmiş olup Taşlık I olarak adlandırılmıştır.Sagona höyük üzerinden topladığı keramiklerin erken bronz, orta bronz ve demir çağına tarihlendirmiştir.⁽¹⁴²⁾

4.2.7. Taşlık II

A.Sagona 1990'da yaptığı yüzey araştırması sonuçlarına göre; Kelkit-Şiran karayolunun güneyinde Firdevs Hatun türbesinin batısındadır.Yol kenarında göze çarpmayan bir yokuştadır.Tarla olarak kullanılmaktadır ve sürme çalışmaları sırasında çanak-çömlekler ortaya çıkarılmıştır.80m x 120m boyutlarındadır.Çeşitli keramikler ile taş objeler tespit edilmiştir.Keramikler erken bronz çağı ve demir çağına tarihlendirilmiştir.⁽¹⁴³⁾

4.2.8. Karaköy

A.Sagona'nın 1990 yüzey araştırması sonuçlarına göre; Karaköy'ün kuzeyinde ve Alacahan'ın kuzeybatısındadır. Evren yolunun hemen batısında ve Şiran anayolunun 500m kuzeyindedir.100m x 100m 8m boyutlarında bir toprak yığınıdır.Güney tarafı buğday tarlasıdır.Kuzey yamacı otlar ve devedikeniyile kaplıdır. Höyük üzerinden bol miktarda çanak-çömlek parçası toplanmış olup bunlar ağırlıklı olarak erken bronz çağı, demir çağı ve orta çağı tarihlendirilmiştir.⁽¹⁴⁴⁾

---

142. Sagona, Bayburt Survey,s.160.

143. Sagona, Bayburt Survey,s.160.

144. Sagona, Bayburt Survey,s,160.

SONUÇ

Gümüşhane/Şiran ve çevresi konumu itibari ile devlet yada krallıkların çekirdek topraklarını oluşturmamakla birlikte genellikle Urartu, Akhamenid, Pers gibi imparatorlukların etki alanı içerisinde kalmıştır. Bölgeyle ilgili kalıntıların çoğu seramik yapıdadır. Mevcut kalıntılar bölgenin tarihsel ilişkilerini açıklamak için yeterli değildir. Şiran'ın en eski tarihlendirmesi Anadolu'da çok geniş bir coğrafi alan yayılan ve keramiği vasıtasıyla tanımlanabilen Karaz kültür dönemine yapılabilmektedir. Yapılan yüzey araştırmalarında elde edilen gri, koyu gri ve siyah renkteki keramiklerin Karaz keramikleriyle benzer olması, o dönem etkilerinin Şiran bölgesinde de var olduğunu göstermektedir. Açık krem, koyu krem ve kahve renklerdeki diğer keramiklerin ise Roma dönemi ile Ortaçağ'dan kalmış oldukları düşünülmektedir.

Şiran'da Araköy ve Kadıçayırında tespit edilen Kaya mezarları yapısı itibarı ile Roma dönemi kaya mezarları yapısı itibarı ile Roma dönemi kaya mezarlarıyla benzerlik göstermektedir. Bölge yakınında bulunan ve Roma garnizonu olan Satala antik kenti de bu kaya mezarlarının da Roma dönemine tarihlendirilmesi gerekliliğini oldukça yükseltmiştir.⁽¹⁴⁵⁾

Arkeolojik materyale dayanan bu tarihlendirmeye ek olarak, bölge etrafında varlığı bilinen merkezlerin birbirleriyle olan ilişkisi incelenerek de genel bir tarihçe çıkarılmaya çalışılmaktadır. Urartu ve Akhamenid dönemlerine ait buluntuların az olması bölge üzerine etkilerinin tanımlanmasını zorlaştırmaktadır. Hitit yazılı kaynakları bölge topraklarını Hayaşa sınırları içerisinde göstermektedir. Asur ve Urartu yazıtları Diauehi krallığından bahseder ki merkezi Erzurum ve çevresi olarak kabul edilmesine karşılık Şiran ve çevresinin de etki alanı içerisinde olduğu düşünülmektedir. Urartular Diauehi krallığı ile yoğun ilişki içerisinde olmuş ve bu ilişkiler Menua ve Argiştı I dönemlerinde daha da artmıştır. Diauehi krallığının Argiştı I döneminde Urartu'ya bağlanması bölgedeki Urartu etkisinin de arttığını göstermektedir. Urartuların madencilikle uğraştıkları ve Gümüşhane ile çevresinin de zengin maden yataklarına sahip olduğu düşünülürse bu krallığın bölge ile olası

---

145. Çiğdem, Şiran-Kadıçayırı, (Baskıda)

ilişkilerinin sebepleri hakkında yorum yapılabilir. ⁽¹⁴⁶⁾

M.Ö.VI.yy da Urartu'nun tarih sahnesinden çekilmesine bağlı olarak Urartu halkının, sığınabilecek ve düşmanlarına karşı kendilerini rahatlıkla koruyabilecekleri en elverişli coğrafi alanın Çoruh-Kelkit vadisi ve çevresinin olduğu düşünülmektedir. Urartu halkının belli bir kitlesinin bu sebepten dolayı Çoruh-Kelkit civarına yerleşerek, kültürlerini çağlar boyu buralarda yaşattıkları olasılığı yüksektir. ⁽¹⁴⁷⁾

Akhamenid İmparatorluğunun da bölgeyi etki alanı içine aldığı düşünülmeye rağmen bölgede bunu kanıtlayacak nitelikte bir buluntu henüz elde edilememiştir.

Son yıllarda bölgede başlatılan kapsamlı araştırmalar sonucu elde edilen buluntu ve verilerin Şiran ve çevresinin milattan öncesiyle ilgili daha net ve açıklayıcı bilgiler verebileceği kesindir.

---

146. Çilingiroğlu, Urartu, s67.

147. Pehlivan, Bayburt, s,333.

KAYNAKÇA

- AINSWORTH W. Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldera and Armenia II,London1842.
- AKURGAL E. Anadolu Kültür Tarihi,Tübitak Yayınları,Ankara 2002.
- ALKIM U.B. Anatolia I:from the Beginnings to the end of the 2nd Millenium BC,Geneva 1968.
- AMIRAN R. ‘Yanıktepe,Shengavitand the Khirbe Kerak Ware’Anatolian Studies XV,1965.
- BELLİ O. ‘Urartular’,Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi,C-1
- BURNEY C.A. The Peoples of the Hills:Ancient Ararat of
LANG D.M. Caucasus,London 1971.
- ÇİĞDEM S. Gümüşhane/Şiran-Kadıçayırı Kaya Mezarı,(Baskıda)
- ÇİĞDEM S. Gümüşhane/Şiran-Araköy Kaya Mezarı
ÖZTÜRK N. Kompleksi,(Baskıda)
- ÇİĞDEM S. ‘2003 Yılı Gümüşhane Yüzey Araştırması’,22.Araştırma
ÖZKAN H. Sonuçları Toplantısı,C-1,Konya 2004(Ayrıbasım)
YURTTAŞ H.
- ÇİLİNGİROĞLU A. Urartu Tarihi,EÜEF Yayınları,Bornova 1994.
- ....., Urartu ve Kuzey Suriye:Siyasal ve Kültürel İlişkiler,İzmir
1984.

- DURU R. Eski Anadolu Kùltürlerinin Ana Hatları,KTÜ Yayınları,Trabzon 1966.
- ERZEN A. Doğu Anadolu ve Urartular,TTK Yayınları,Ankara 1984.
- FORRER E. 'Hayaşa-Azzi',CAUCASİCA 9,1931.
- GARSTANG J. 'Hittite Military Roads in Asia Minor',American Journal of Archaeology 47,1943.
- GARSTANG J. The Geography of the Hittite Empire,London 1959.
- GURNEY O.R.
- GOETZE A. Kizzuwatna and the Problem of Hittite Geography,New Haven,1940
- GRAYSON A.K. Assyrian Royal Inscriptions I-II,Weisbaden 1976.
- GÜNERİ S. 'Erzurum ve Çevresindeki Höyüklerin Yüzey Araştırması',V.Araştırma Sonuçları Toplantısı II,1987.
- HERODOTOS Historia (Çev.Erhat A-Ökmen M),İstanbul 1973
- KINAL F. Eski Anadolu Tarihi,TTK Yayınları,Ankara 1991.
- KOŞAY H.Z. Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi (Prehistor ve Protohistuarı),Ankara 1984.
- KOŞAY H.Z. 'Erzurum-Karaz Kazısı Raporu',Belleten C-23,S-91,1959.
- TURFAN K
- KOŞAY H.Z. Pulur Kazısı,Ankara 1964.
- VARY H.

- ....., Güzelova Kazısı, Ankara 1967.
- KÖKTEN İ.K. '1952 Yılında Yaptığım Tarih Öncesi Araştırmaları', DTCFD XI/2-3-4, 1953.
- ....., 'Antalya'da Karain Mağarasında Yapılan Tarih Öncesi Araştırmalarına Toplu Bir Bakış', TAD VIII/1, 1957.
- ....., 'Orta, Doğu ve Kuzey Anadolu'da Yapılan Tarih Öncesi Araştırmalar', Belleten 32, 1944.
- ....., 'Kars'ın Tarih Öncesi Hakkında İlk Rapor', Belleten 27, 1943.
- ....., 'Kuzey Doğu Anadolu Prehistoryasında Bayburt Çevresinin Yeri' DTCFDIII/5, 1945.
- KÖROĞLU K. 'Urartu Krallığının Kuzey Yayılımı', Belleten C-64, S-241, 2000.
- LIGHTFOOT C.S. 'Roma İmparatorluğunun Doğu Sınırı ve Satala', 1992 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları, 1993.
- ....., '1989 Satala Yüzey Araştırması', VIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 1991.
- ....., '1990 Satala Yüzey Araştırması', IX. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 1992.
- LLOYD S. Türkiye'nin Tarihi, Tübitak Yayınları, Ankara 1997, (Çev. Ender Varinlioğlu)
- LUCKENBİLL D.D Ancient Records of Assyria and Babylonia I-II, Chicago 1926.

- MELLAART J. 'The end of the Early Bronze Age in Anatolia and Aegean'
American Journal of Archaeology,62/1, 1958.
- ....., 'Anatolian Chronology in the Early and Middle Bronze
Age',Anatolian Studies VII,1957.
- ....., 'Early Cultures of the South Anatolian Plateau'Anatolian
Studies C-11,1961.
- MELIKISVILI G.A. Urartskie Klinobraznye Nadpisi,Moskova,1960.
- MEMİŞ E. İskitlerin Tarihi,Selçuk Üniv.Yayınları,Konya 1987.
- ....., Eskiçağ Türkiye Tarihi,Konya 2003.
- MITFORD T.B 'Billiotti's Excavations at Satala', Anatolian
Studies24,1974.
- ....., 'Further Inscriptions From The Cappadocian Limes'',ZPE
71,1988.
- NAUMANN R. Eski Anadolu Uygarlığı,TTK Yayınları, Ankara 1975,
(Çev.Beral Madra)
- ÖZGÜÇ T Ön Tarihte Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri,TTK
Yay.,Ankara 1948.
- PARKER A. 'Northeastern Anatolia: On The Priphery Of Empires'
AS.49, Ankara 1999.
- PEHLİVAN M. 'Başlangıcından Urartu'nun Yıkılışına Kadar Bayburt ve
Yöresi',Bayburt Sempozyumu,Ankara1988.

- ....., En Eski Çağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Erzurum 1984.
- ....., Hayaşa(MÖ. XV-XIII. yy.larda Kuzey Doğu Anadolu),AÜFEF Yay.121,Erzurum 1991
- RAMSAY W.M. The Historical Geography of Asia Minor,1980.
- SAGONA A. 'An Archaeological Survey of the Bayburt and Kelkit Regions,North Eastern Anatolia:the Pre-Classical Period',VII Araştırma Sonuçları Toplantısı,Ankara 1989.
- SAGONA C. Archaeology at the North-East Anatolian Frontier I; An
SAGONA A. Historical Geography and a Field Survey of the Bayburt Province,Paris 2004
- SAN O. 'Bazı Bulgular Işığında Anadolu'da Kimmer ve İskit Varlığı Üzerine Gözlemler', Belleten 2000,C-LXIV,Sayı 239.
- SEVİN V. 'Anadolu'da Pers Egemenliği',Anadolu Uygarlıkları C II.
....., Anadolu Arkeolojisi,1999.
- STRABON Geographika,(Çev.A.Pekman),İstanbul 1969.
- ŞENYÜREK M. 'Tebliğler: Anadolu'da Bulunan İki Yeni Paleolitik Alete Dair Bir Not' DTCFD II/2 1944.
- TAKAOĞLU T. 'Hearth structures in the religious pattern of Early Bronze Age Northeast Anatolia',AS.50,Ankara 2000.
- TARHAN M.T. 'Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler',I. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara 1984 (Ayrı Basım)

- ....., 'Eskiçağ'da Kimmer Problemi', 8. TTKong.1979.
- ....., 'The Structure of the Urartian State', Anadolu Araştırmaları IX,1983.
- ....., 'Urartu Devletinin Kuruluş Evresi ve Kurucu Krallarından Lutipri=Laptiri Hakkında Yeni Görüşler',Anadolu Araştırmaları VIII, 1980.
- USLU G. Gümüşhane Çevresinin Tarihi ve Sanat Eserleri,1980.
- XSENOFON Anabasis,(Çev.Hayrullah Örs),İstanbul 1962.
- YAKAR J. Ethnoarcaeology of Anatolia, Jerussalem.

LEVHA 1

a-Bazilika

b-Bronz Afrodit Başı

LEVHA 2

a-Mezar Steli

b-Lahit Kapağı

a-Kadıçayırı Kaya Mezarı

b-Araköy Kaya Mezarı

a-Araköy/Könger Höyük Keramikleri

b-Araköy/Könger Höyük Keramikleri

a-Çeştepe

b-Çeştepe Keramikleri

a-Evliya Tepe I

b-Evliya Tepe I Keramikleri

LEVHA 7

a-Evliya Tepe II

b-Evliya Tepe II Keramikleri

a-Evliya Tepe II Keramikleri

b-Paşapınarı

a-Paşapınarı Keramikleri

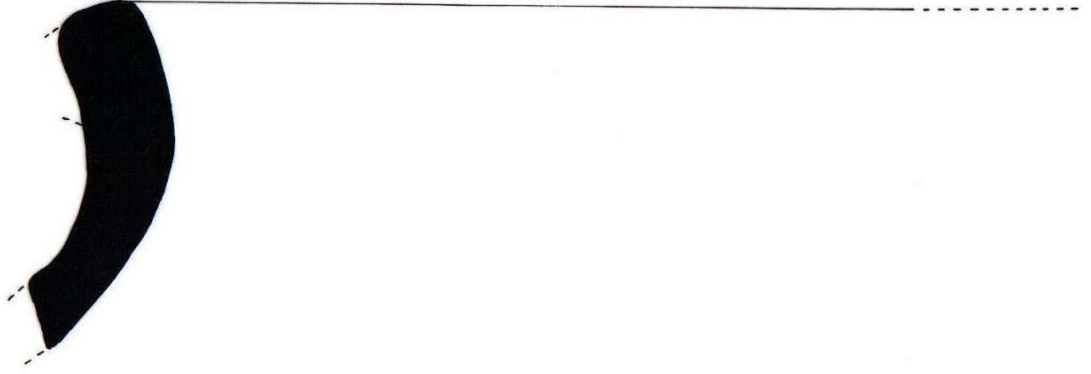
b-Jandarma Ormanı

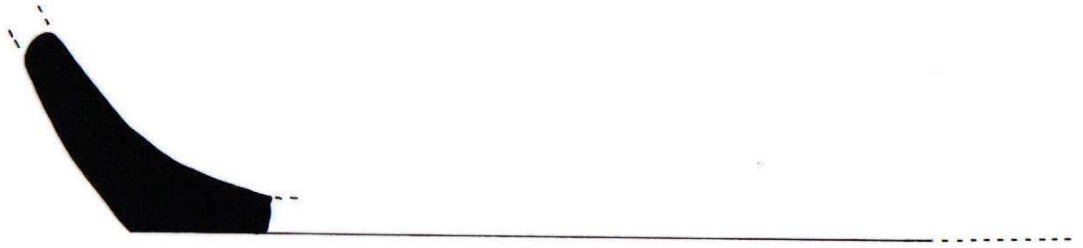
a-Jandarma Ormanı Keramikleri

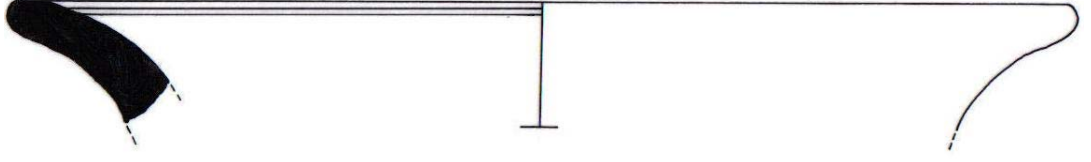
b-Jandarma Ormanı Keramikleri

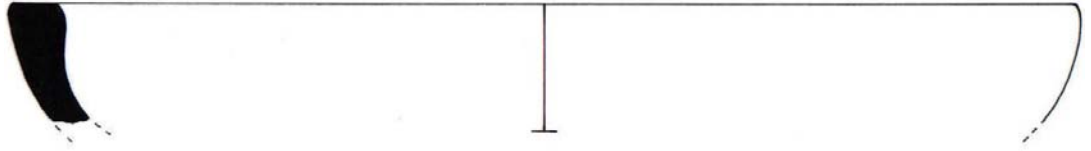
a.Çeştepe

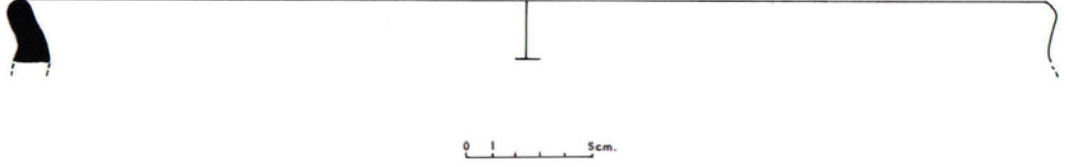
b.Çeştepe

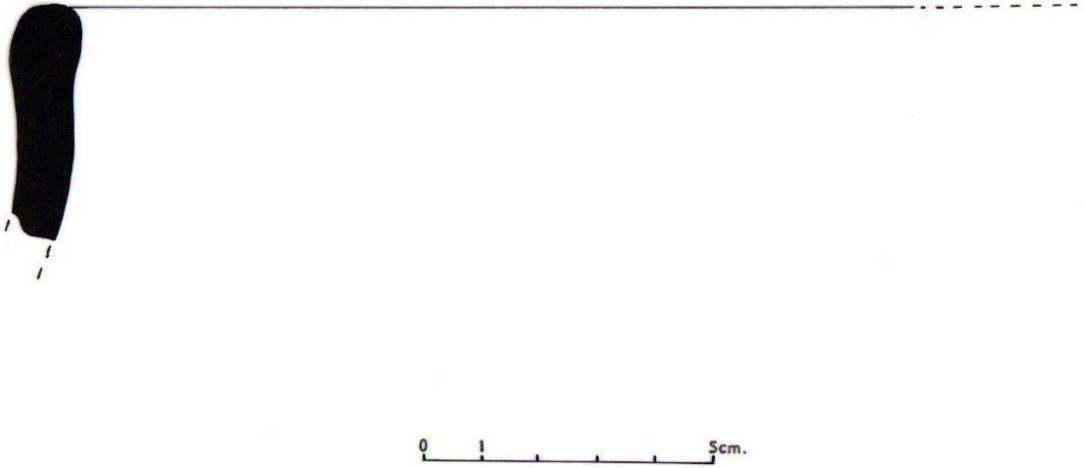
a.Çeştepe

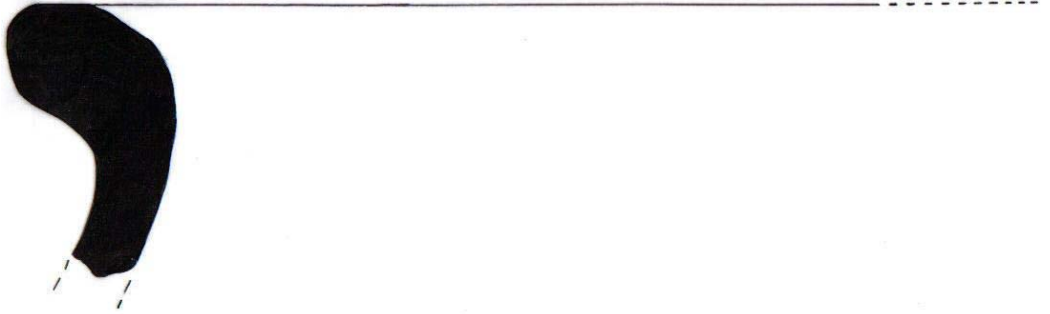
b.Çeştepe

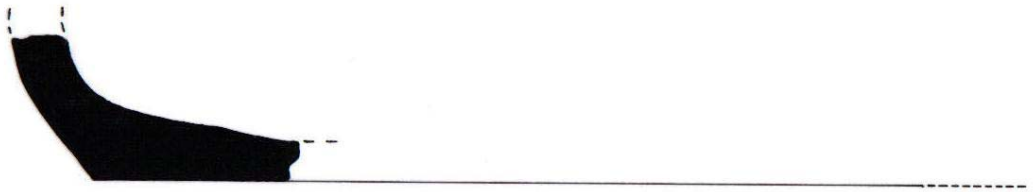
a.Çeştepe

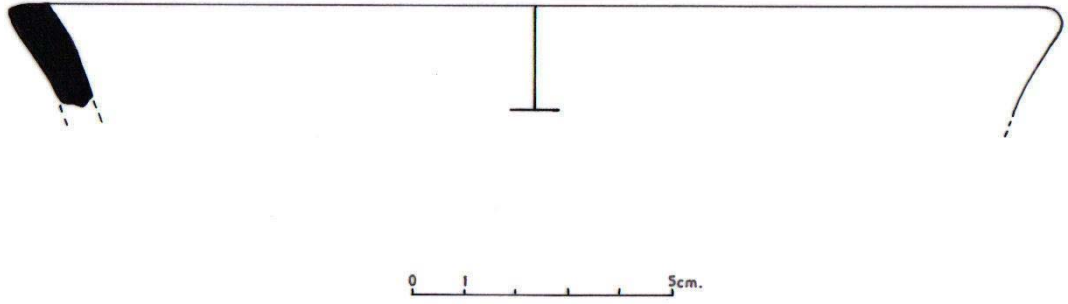
b.Erenkaya

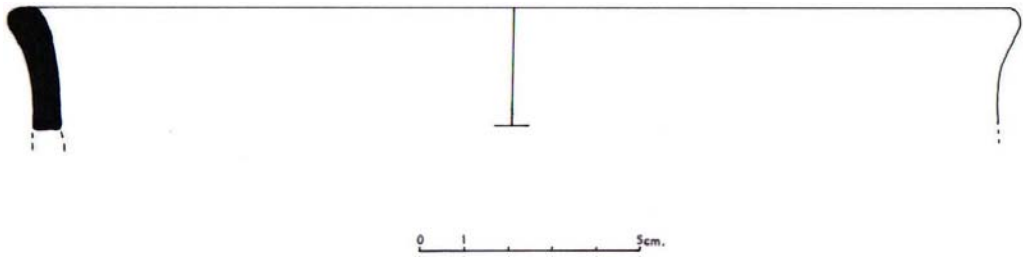
a.Erenkaya

b.Erenkaya

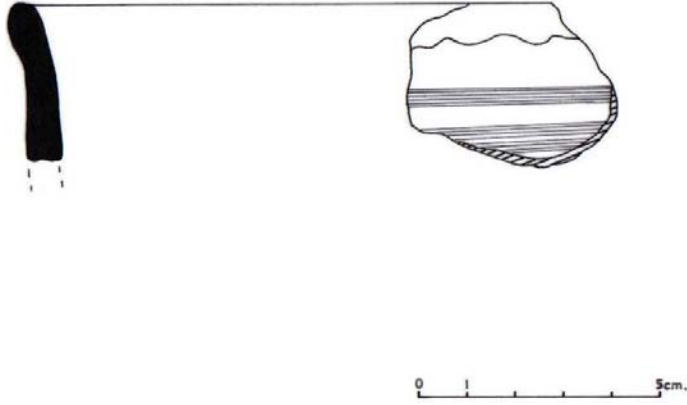

a.Erenkaya

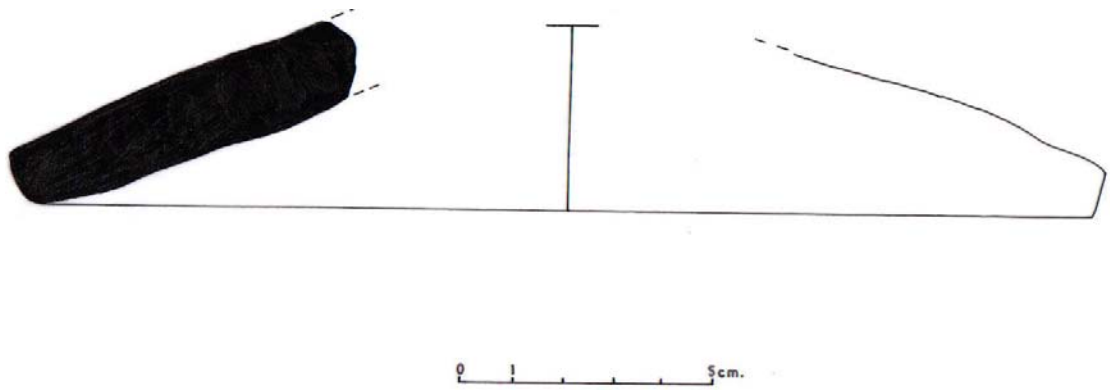

b.Erenkaya

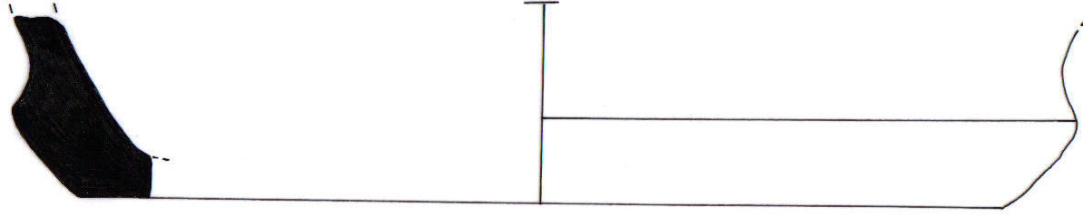

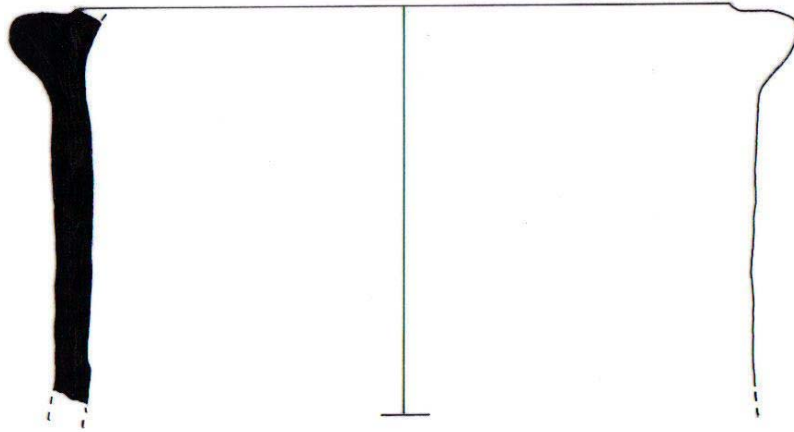
a.Erenkaya

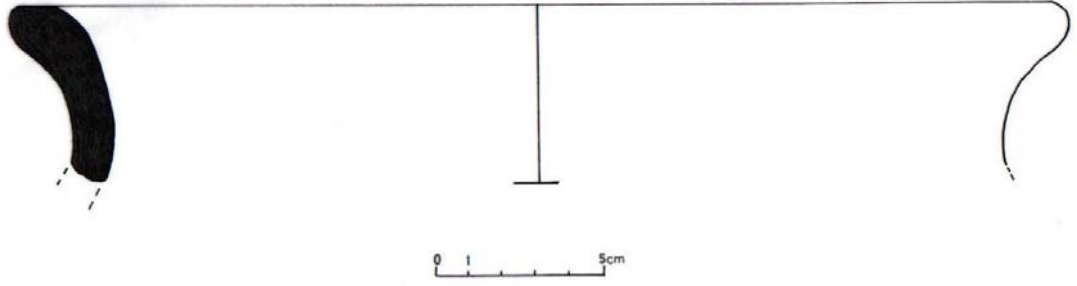
b.Erenkaya

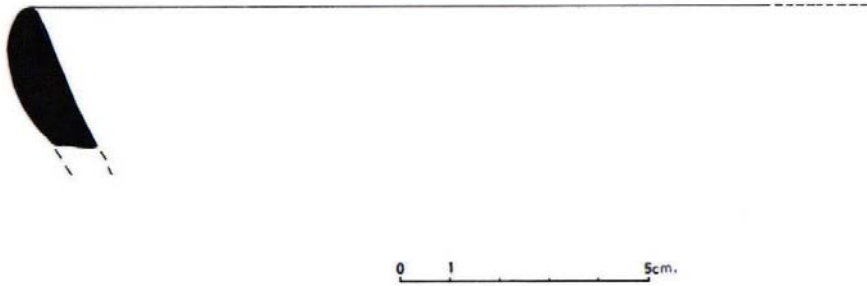
a.Evliyatepe

b.Evliyatepe

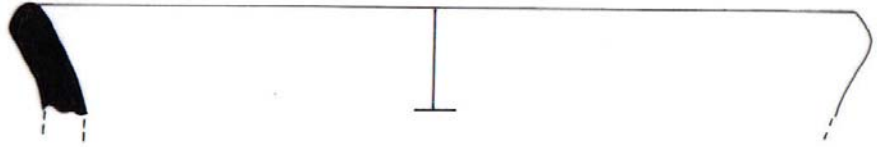
a.Jandarma Ormanı

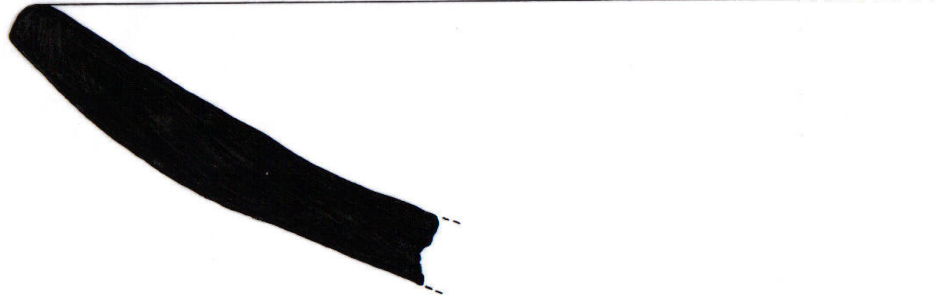
b.Jandarma Ormanı

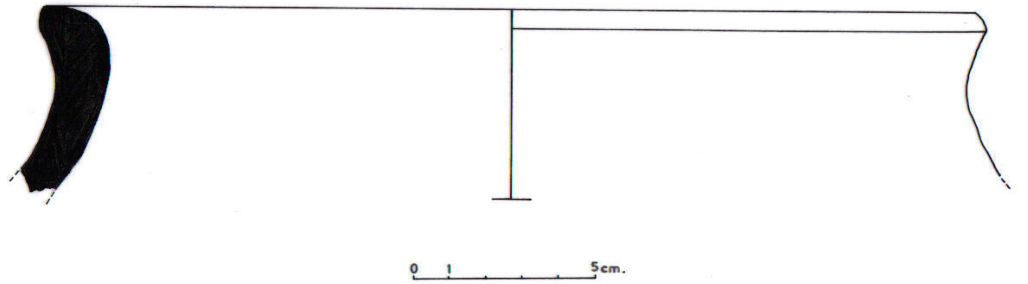
a.Jandarma Ormanı

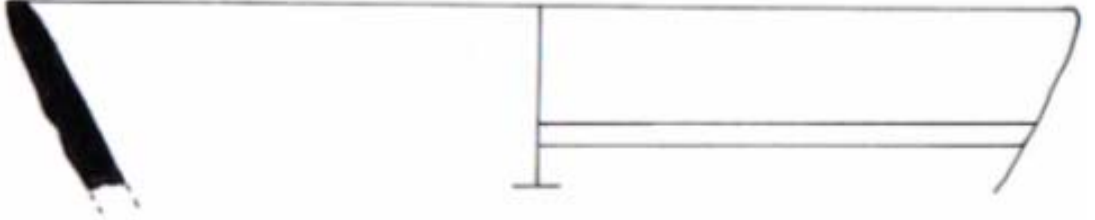
b.Jandarma Ormanı

a.Jandarma Ormanı

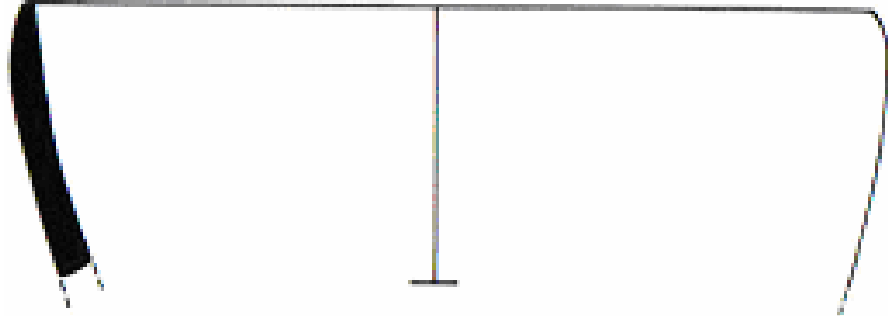
b.Jandarma Ormanı

a.Jandarma Ormanı

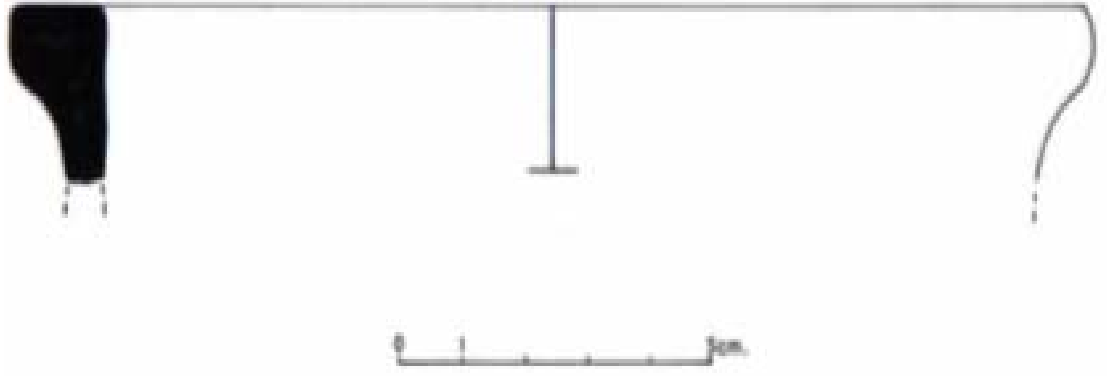
b.Jandarma Ormanı

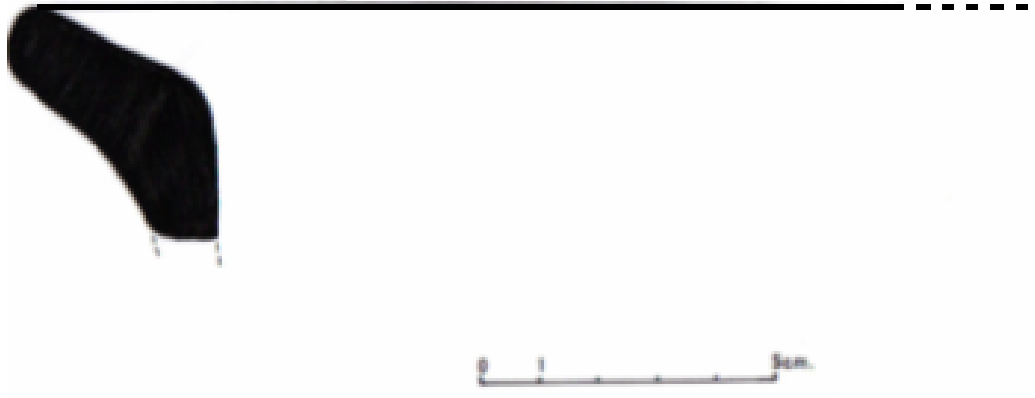
a.Jandarma Ormanı

b.Jandarma Ormanı

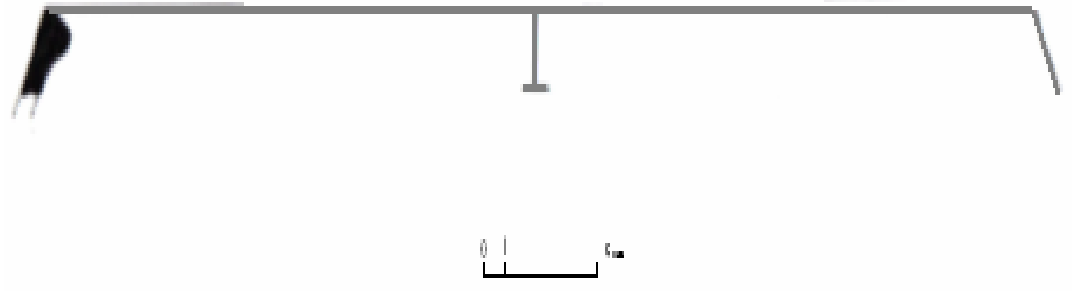

a.Jandarma Ormanı

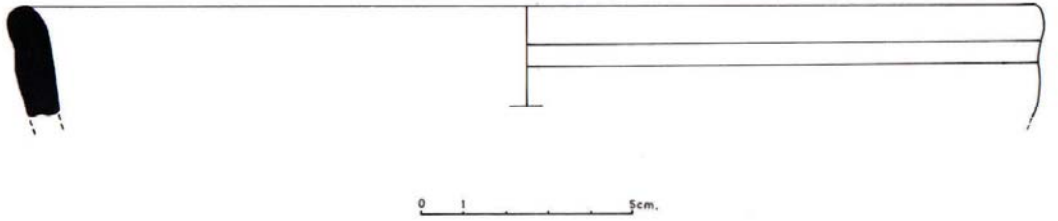

b.Jandarma Ormanı

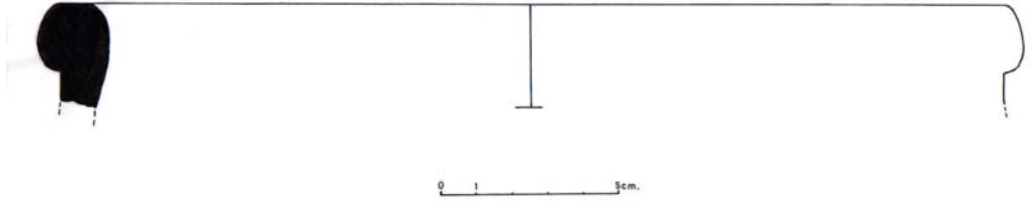

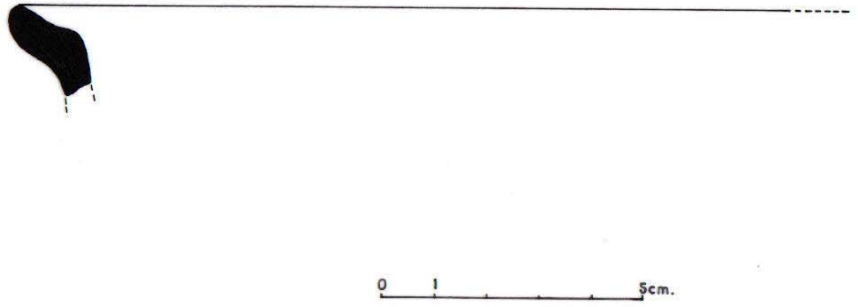
a.Jandarma Ormanı

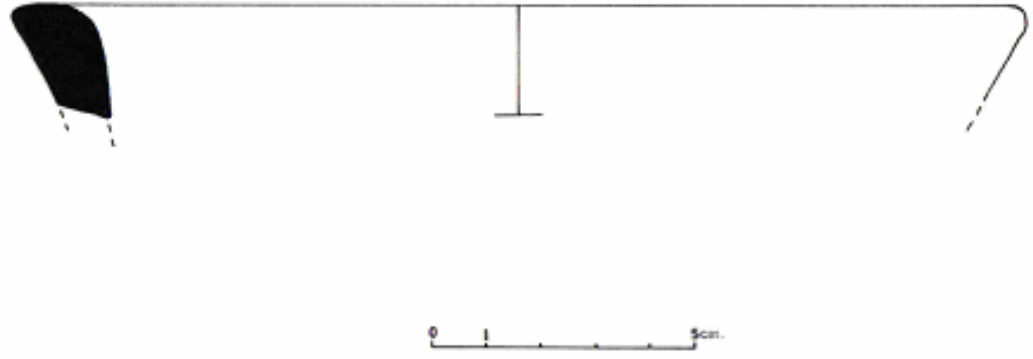
b.Jandarma Ormanı

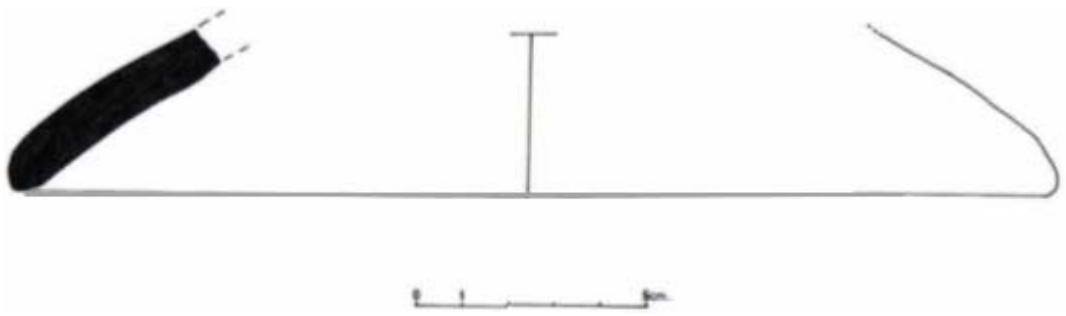
a.Jandarma Ormanı

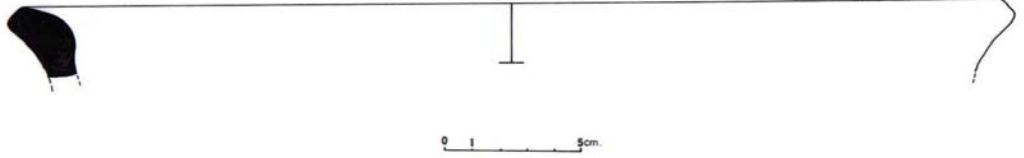
b.Jandarma Ormanı

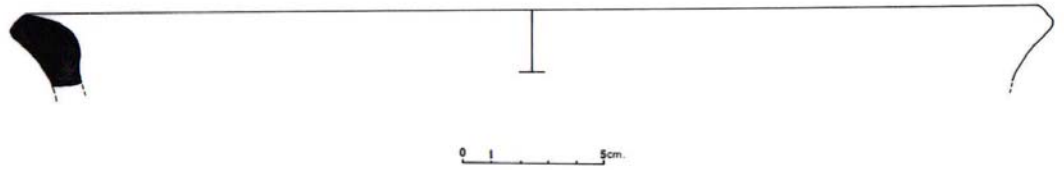
a.Jandarma Ormanı

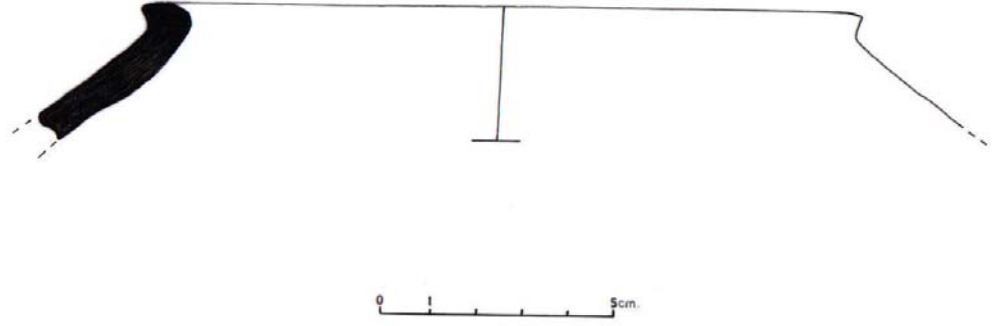
b.Jandarma Ormanı

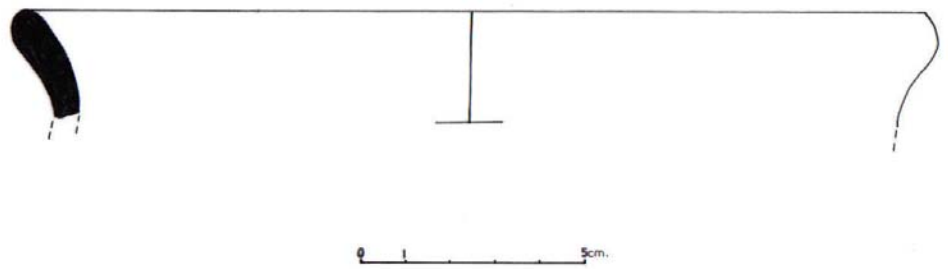
a.Jandarma Ormanı

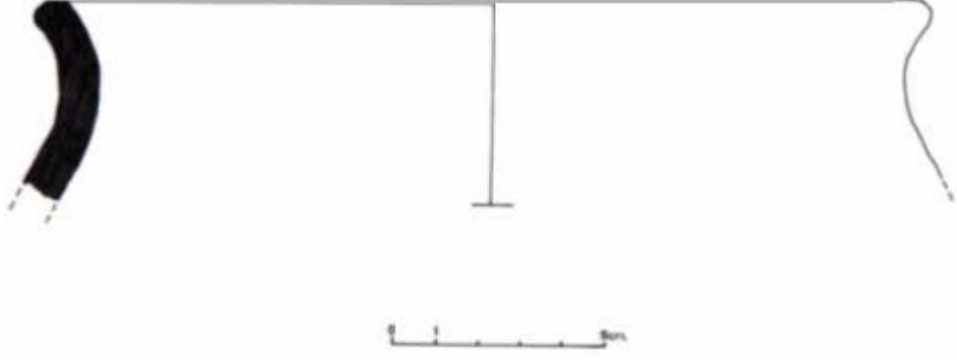
b.Jandarma Ormanı

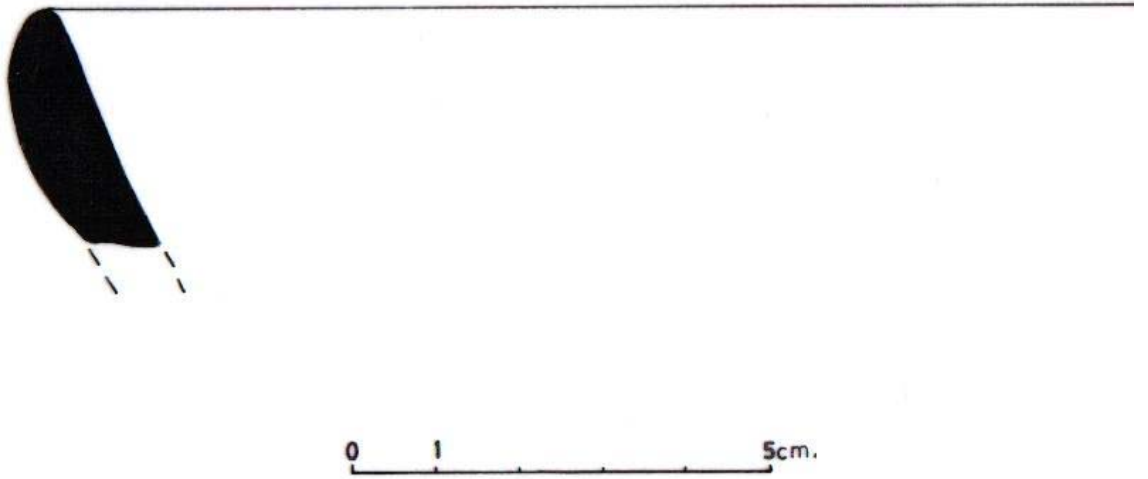
a.Jandarma Ormanı

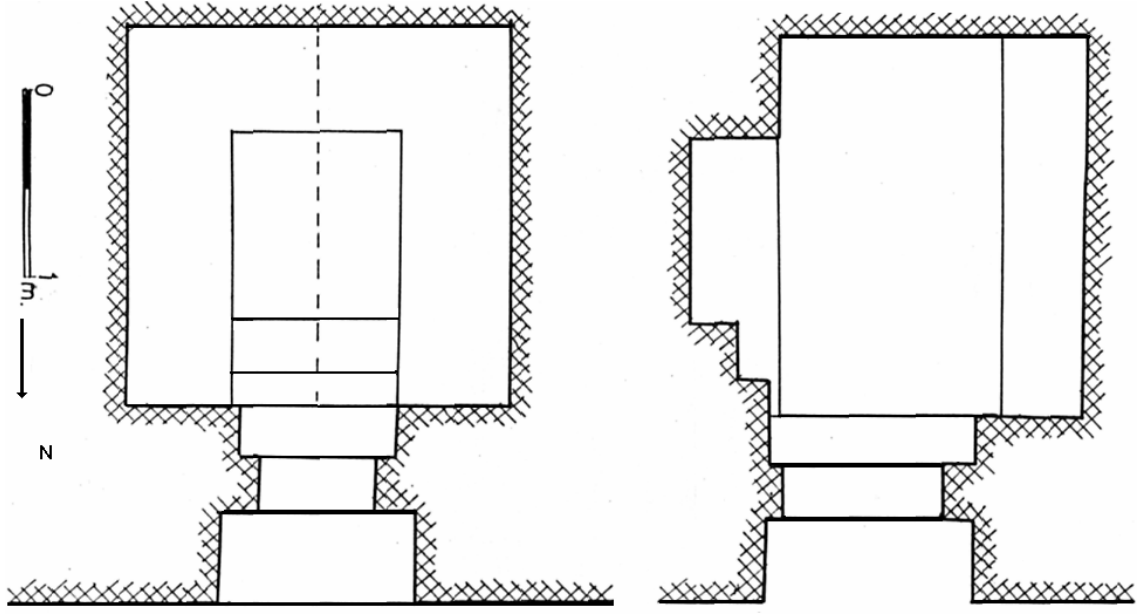
b.Jandarma Ormanı

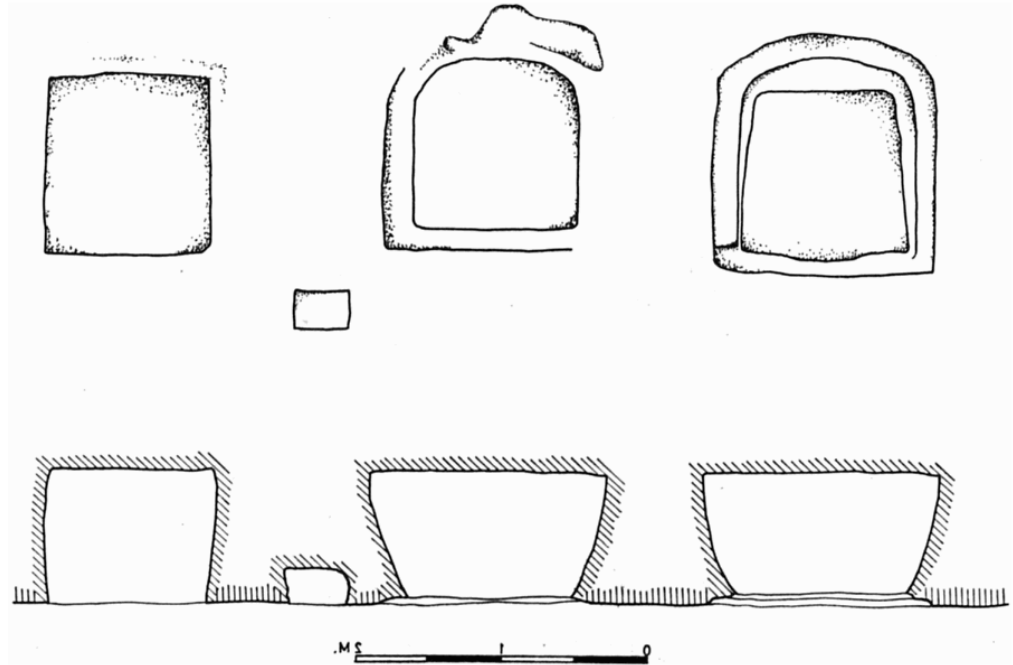
a.Jandarma Ormanı

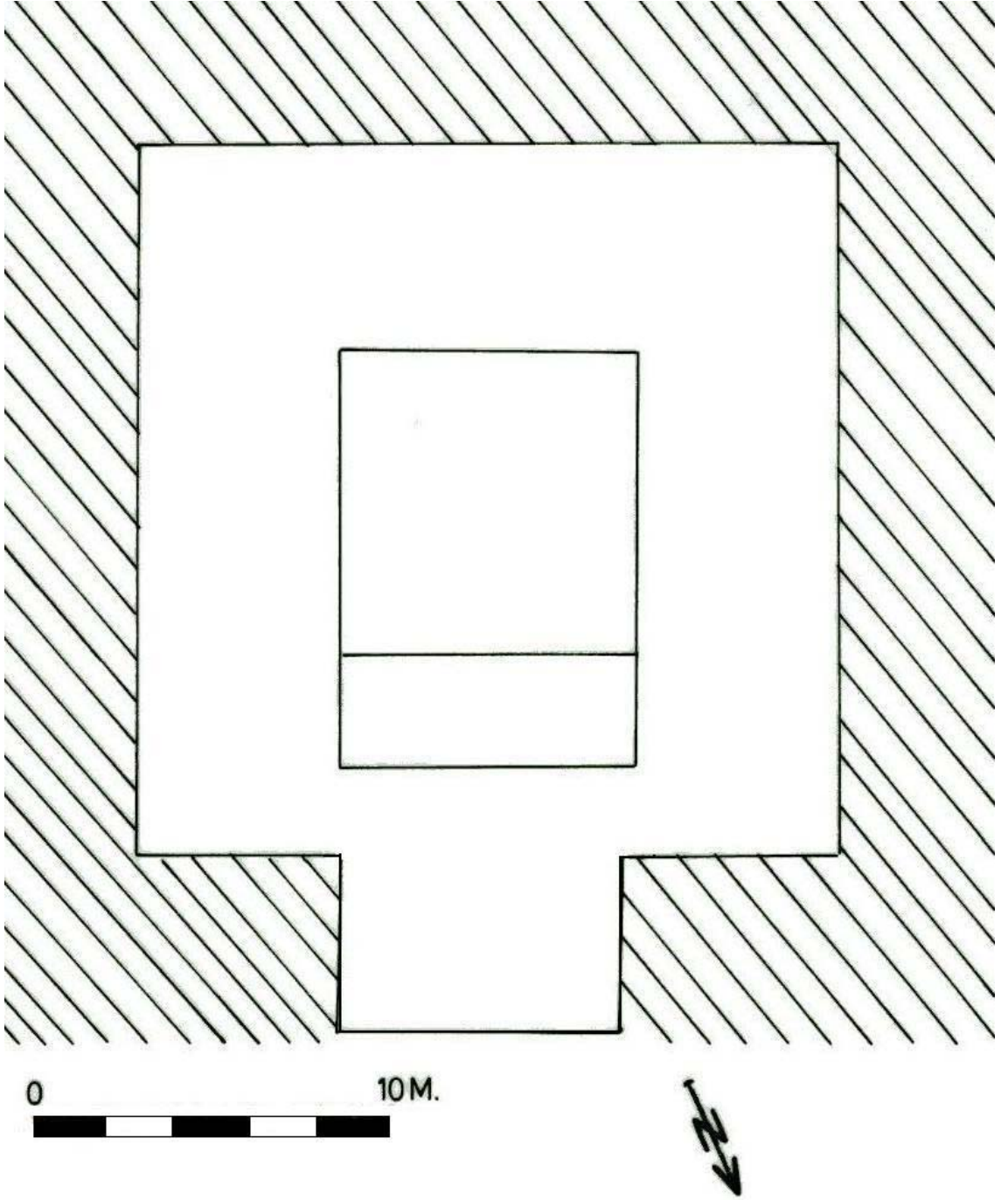
b.Araköy

a.Araköy Kaya Mezarı

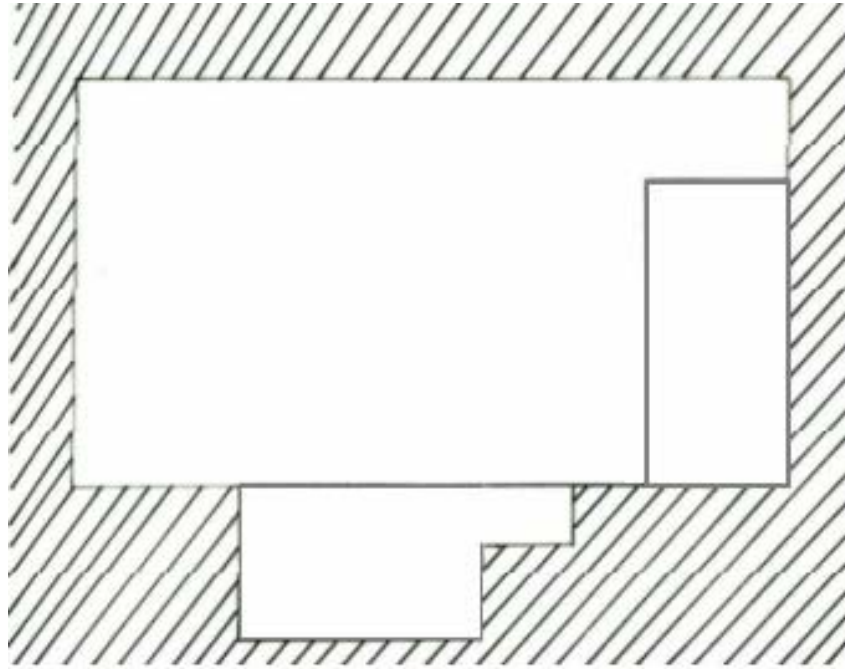

b.Araköy

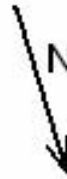
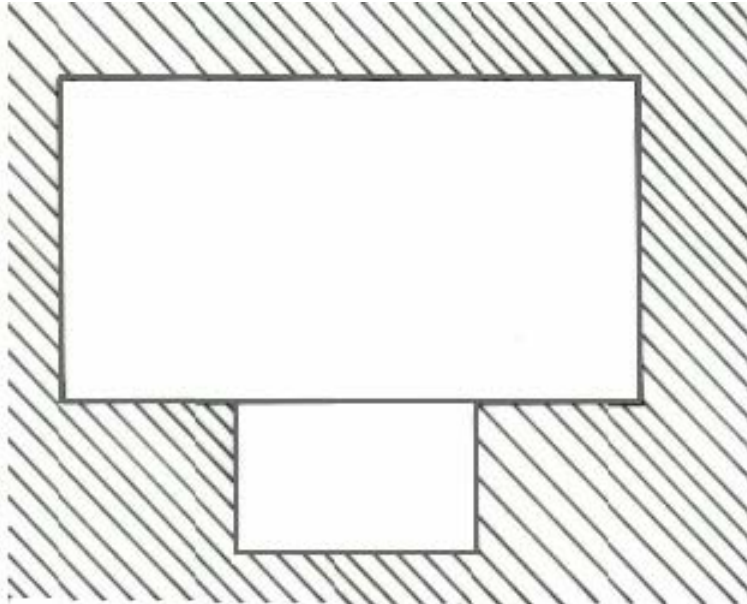

a.Kadıçayırı

a.Kadıçayırı

b.Kadıçayırı

ÖZGEÇMİŞ

1978 Erzurum doğumluyum.İlk, Orta ve Lise öğrenimimi Erzurum'da tamamladım.1996 yılında başladığım Akdeniz Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünden 2001 yılında mezun oldum.Aynı yıl Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yüksek lisans programına başladım.